

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет

Кафедра сучасної української мови

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ
ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ)**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувачка другого рівня вищої освіти,
601 групи спеціальності 014 Середня
освіта ОПП «Українська мова та
література»

Кузик Світлана Василівна.

Науковий керівник: кандидат
філологічних наук,
доцент Антофійчук А.М.

Рецензент _____

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 21 листопада 2023 р.*

Завідувач кафедри _____ проф. Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В ЗЗСО.....	7
1.1. Лінгводидактичний аспект вивчення односкладних речень в ЗЗСО....	7
1.2. Лінгвістичний підхід до вивчення односкладних речень.....	16
Висновки до першого розділу.....	26
Розділ II. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЦАРІВНА».....	28
2.1. Односкладні означено-особові речення.....	28
2.2. Неозначено-особові речення.....	34
2.3. Узагальнено-особові речення.....	37
2.4. Безособові односкладні речення.....	38
2.5. Інфінітивні речення.....	43
2.6. Номінативні речення.....	47
2.7. Генітивні односкладні речення.....	49
2.8. Вокативні односкладні речення.....	51
Висновки до другого розділу.....	51
Розділ III. ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ЗЗСО: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ.....	53
Висновки до третього розділу.....	66
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	70

ВСТУП

Актуальність дослідження. Односкладні речення – це цілком самостійні синтаксичні одиниці. Вони мають широкі виражальні можливості та специфіку вживання в усіх стилях мовлення. Їх не протиставляють двоскладним, вони не є їх варіантами з пропущеним підметом або ж присудком, бо не вимагають поповнення другим головним членом.

На сучасному етапі розвитку синтаксису односкладні речення розглядаються як тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або не поширеного залежними компонентами головного члена, що виступає засобом вираження предикативності. Головний член односкладного речення не співвідноситься ні з підметом, ні з присудком, лише формально його можуть уподібнити до одного з членів двокомпонентного речення.

В енциклопедії «Українська мова» подано класифікацію односкладних речень, в основу якої покладено взаємодію граматичних і семантичних ознак дієслівних, іменникових і прислівникових форм, що зумовлює поділ на означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні та генітивні односкладні речення [57, с. 824]. Виділяють ще різновид вокативних речень, що теж належать до односкладних (П. Дудик, К. Шульжук та інші) [20; 65].

Хоча вивчення односкладних речень має давню історію, велику кількість наукових розвідок і праць, усе ж, зауважує В. Брицин, ці конструкції залишаються найменш вивченими серед інших реченнєвих об'єктів [10, с. 81 – 87]. Відсутність єдиного підходу щодо розуміння сутності односкладних речень зумовлює недостатність чіткого поділу для класифікування цих мовних одиниць. Неоднозначно тлумачать деякі види односкладних конструкцій. Тому актуальність нашого дослідження спричинена необхідністю поглибленого та системного вивчення

односкладних конструкцій сучасної української літературної мови.

Актуальним питанням сучасної лінгводидактики є розроблення авторських методик навчання різних тем із синтаксису, як, наприклад, реалізація функціонально-комунікативного підходу в процесі вивчення простого речення (С. Одайник), формування мовленнєво-комунікативної компетенції на завершальному етапі вивчення синтаксису (С. Омельчук) тощо. Нагальними проблемами залишаються усунення розбіжностей між відведеною шкільною програмою години для систематичного вивчення синтаксису та особливостями можливостей засвоєння навчального матеріалу учнями, добір дидактичного інструментарію, організаційних форм з урахуванням особливостей сенситивного періоду учнів. Потенціал односкладних речень у формуванні комунікативної компетентності розкрито у змістовій лінії оновленої навчальної програми з української мови. Запропоновані форми роботи відповідають запитам сучасного школяра, проте дидактичні матеріали для вчителів не вичерпують потреби контролю якості засвоєного школярами навчального матеріалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У лінгводидактичній літературі висвітлюється методика вивчення теми «Односкладне речення», пропонуються блоки уроків із виучуваної теми (наприклад: «Знайомтеся: односкладне речення (система блокових уроків, 8 клас)» (О. Босікова); «Односкладне речення. Цикл уроків за темою 8 класі» (І. Левченко) Вчені розробляють теоретико-методичні засади вивчення теми «Односкладні речення»: підходи, принципи та методи навчання на уроках мови, дають методичні поради вчителю-словеснику щодо вивчення конкретних тем з синтаксису (Л. Коваленко, К.Пліско).

Матеріалом дослідження обрано мовотворчість Ольги Кобилянської.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні теоретичних засад, розробленні ефективної методики формування мовної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису односкладного речення на основі структурно-семантичних особливостей односкладних речень у мовотворчості

О. Кобилянської.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати наукову літературу з досліджуваної проблеми й обґрунтувати лінгводидактичні засади формування мовної компетентності учнів ЗЗСО у процесі вивчення синтаксису односкладного речення;
- здійснити студіювання й аналіз програм з української мови в контексті аналізованої проблеми;
- розглянути різні класифікації односкладних речень в українському мовознавстві;
- укласти картотеку односкладних речень, виявлених у творі О. Кобилянської;
- виявити специфіку структурно-семантичних особливостей односкладних особових, безособових, інфінітивних, номінативних та інших конструкцій у творі О. Кобилянської «Царівна»;
- визначити стилістичну роль виявлених конструкцій в аналізованому творі;
- розробити методичні рекомендації щодо вивчення односкладних речень на уроках української мови в ЗЗСО.

Об'єктом дослідження односкладні речення в повісті О. Кобилянської «Царівна», а саме: картотека реченнєвих конструкцій, укладена шляхом суцільної вибірки з художнього твору О. Кобилянської «Царівна». Фактичний матеріал подано в мінімальному контексті, що дозволяє об'єктивно розкрити структурні та функціональні особливості односкладних речень.

Предметом дослідження є вивчення односкладних речень у ЗЗСО.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта та поставлені в магістерській роботі завдання зумовили комплексне використання різних методів. Для встановлення особливостей функціонування односкладних речень у творах О. Кобилянської використано описовий, зіставний,

функціонально-стилістичний метод, а також методика компонентного аналізу та кількісних підрахунків.

Джерелом фактичного матеріалу слугувала повість Ольги Кобилянської «Царівна».

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на широкому фактичному матеріалі здійснено системний аналіз структурно-семантичної будови, стилістичних можливостей односкладних речень у творі Ольги Кобилянської «Царівна»; на основі аналізу лінгводидактичних джерел та чинних програм з української мови розроблено методичні рекомендації щодо вивчення односкладних речень у ЗЗСО.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що висновки та узагальнення виконаного дослідження сприяють глибшому пізнанню граматичних, семантичних і стилістичних особливостей типів односкладних речень у творі письменниці, дозволяють встановити специфіку функціонування аналізованих конструкцій у доробку О. Кобилянської. Проведений аналіз знайде застосування в подальших наукових працях.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення деяких теоретичних проблем як традиційного, так і семантичного синтаксису. Матеріал буде практичним та доцільним при укладенні збірника наукових статей, присвячених дослідженню мови О. Кобилянської. Можливе використання для детального вивчення односкладних речень, при підготовці спецкурсів, спецсемінарів зі синтаксису односкладного речення, у процесі вивчення української мови в ЗЗСО, методичних розробок із синтаксису української мови.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

Розділ І.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ЗЗСО

1.1. Лінгводидактичний аспект вивчення односкладних речень у ЗЗСО

Вивчення синтаксичного рівня мови в школі завершує базовий курс навчання мови в середніх класах і стає підґрунтям для вживання мовних одиниць словотвірного, морфологічного, стилістичного та інших рівнів у мовленні. Комунікативна спрямованість мовного освіти визначає провідну роль опанування синтаксису школярами. Сукупність знань, умінь та навичок із синтаксису, які мають набути учні в процесі опанування предмету «Українська мова», становити важливу частину предметної компетентності. Належний рівень користування елементами парадигми синтаксичних одиниць від словосполучення до тексту у всьому їх розмаїтті забезпечують опанування культурою мови, що є важливим елементом програми вивчення навчального предмета.

Педагогічний досвід учителів свідчить про проблемність вивчення теми «Односкладне речення» у 8 класі, оскільки серед філологів-науківців дискусія щодо статусу, ознак і навіть визначення таких синтаксичних одиниць має постійний характер.

Поділ речень на двоскладні й односкладні започаткував ще О. Шахматов, тоді як у лінгвістичній літературі трапляються випадки заміни цього поняття іншими, як, наприклад, терміном «однойдерні речення» (Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, І. Слинько). Проте шкільною програмою сьогодні передбачається використання саме традиційних термінів на позначення таких синтаксичних одиниць і пропонується така їх класифікація: односкладні прості речення з головним членом у формі сказу (означено-особові, узагальнено-особові, неозначено-особові, безособові) та підмета (називні).

До складних моментів ідентифікації належить той факт, що деякі науковці до парадигми односкладних речень відносять на підставі цілісного вираження всіх речових категорій вокативних речень. Однак, більшість мовознавців зараховує такі одиниці до парадигми нечленованих висловлень, що прирівнює їх до речень-слів, наприклад: *Так. Ні. Можливо*. Класифікація таких синтаксичних одиниць здійснюється залежно від способу вираження головного члена. Варто звертати увагу школярів, що головний член не можна кваліфікувати як підмет чи присудок за аналогією до розбору двоскладних речень. Наявність одного головного члена виключає використання іншого, що може бути визначене як підмета або присудок.

Виходячи з вищезазначеного, виділяють два типи синтаксичних одиниць: односкладні іменні та односкладні дієслівні речення. Речення першого типу стверджують чи заперечують існування предмета, а позицію головного члена може займати іменник чи субстантивоване слово в називному відмінку. Речення іншого типу стверджують наявність дії, яка не співвідноситься з суб'єктом, позицію головного члена можуть займати всі форми дієслова.

Варто звертати увагу учнів, що головним ознакою дієслівних речень є відсутність субстантивованого предикату на граматичному рівні, оскільки на рівні семантики інший головний член часто існує, і навіть може співвідноситися з формально незалежною дією у формі непрямих відмінків.

Типові дієслівні односкладні речення відзначаються наявністю одного головного члена з чітко окресленою синтаксичною функцією та характеризуються можливістю визначення чи неозначеності предмета думки, зумовленої логіко-психологічною основою вираженого судження.

Односкладні речення – це такі речення з одним головним членом, у яких доповнення іншим головним членом обов'язково призводить до зміни характеру висловленої думки. Односкладні речення з головним членом, вираженим дієсловом чи його формою, означають дію без формального (словесного) вираження її виконавця.

Співвідношення дії та особини (виконавця дії) в різних видах дієслівних односкладних речень варіюється залежно від граматичного вираження головного члена (різні дієслівні форми). Найбільш відчутним є зв'язок дії та виконавця в реченнях із предикатом, вираженим дієвідмінюваними формами, найменш відчутним – із безособовими дієсловами та інфінітивом.

Дієслівні односкладні речення різних видів більшою чи меншою мірою можуть співвідноситися з двоскладними на рівні означеності або неозначеності виконавця дії, «що утворюють типові перехідні конструкції, які характеризуються поступовим посиленням неозначеності, поступовим ослабленням означеності» [27, с. 154].

Розглянемо такі види детальніше. В означено-особових реченнях на рівні семантики особа розуміється як визначена, тому такі речення стоятиме найближче на семантико-синтаксичному рівні до двоскладних. Головний член означено-особових речень, виражений дієсловом із вказівкою особовим закінченням на означену (конкретну) особу, якою може бути мовець або його співрозмовник (*я, ти, ми, ви*), виражається дієсловом у формі 1-ої чи 2-ої особини чи множини теперішнього часу або наказового способу.

У неозначено-особових реченнях виконавець дії невизначений, але форма головного члена-дієслова показує її вияв. Це слова, в яких головний член виражений дієсловом 3-ої особи множини теперішнього або майбутнього часу або формою множини минулого часу дійсного способу. На рівні семантики ці речення можуть виражати дію особи, яка не відома мовцеві і не суттєва для мовця в момент мовлення; особини, яка не може бути точно названою мовцем; мовця, який не наголошує на джерелі дії.

В узагальнено-особових реченнях виконавець дії розуміється як узагальнений суб'єкт чи об'єкт. Головний член таких речень виражений переважно дієсловом 2-ої особини одного теперішнього або майбутнього часу (зрідка – в інших особових формах). Узагальнено-особові речення виражають: загальне положення, висновок, що стосується всіх людей

безвідносно щодо місця і часу; інтимність думок, настроїв, переживань. У цьому випадку мовець свідомо відсторонює собі від вираженої дії, значення якої стає узагальненим. Речення цього типу здебільшого виражають заклики, настанови, повчання, поради, що стосуються всіх чи невизначеного кола реципієнтів.

Два останні типи речень містять порушення прямого відношення дії до дійової особи, їх призначення на рівні комунікації – вираження дії неозначеної та узагальненої особи, що входить до структури виражених суджень у вигляді представлень.

У безособових реченнях, які є найбільш віддаленими від двоскладних, головний член на перший план висуває саму дію, безвідносно до будь-якого можливого виконавця. Безособові односкладні речення є найбільш вживаним та різноманітним видом аналізованих синтаксичних одиниць. За О. Загнітком, «сплутування граматичної особи та особи-діяча призводить до того, що в одних працях головний член безособових речень кваліфікується як дієслів у формі 3-ої особи, в інших – як дієслів, що позбавлений особових форм, або як дієслово, у якого є «форма, що збігається з формою третьої особи однини, а в минулому часі – з формою середнього роду однини...» [27, с. 160].

Головний член таких речень може бути виражений безособовими дієсловами; особовим дієсловом у безособовому значенні (переважно); аналітично з допоміжним елементом типу *бути, мати, мусити*; незмінною формою на **-но, -то**; словом категорії стану; інфінітивом.

Навчання учнів синтаксису ґрунтується на таких методологічних засадах, як компетентнісний, діяльнісний та особистісно зорієнтований підхід. Обновлено нормативно-правову базу мовного освіти шкільного рівня складається з Державного стандарту базового та повного загального середнього освіти, Концепції мовного освіти в Україні, навчальних програм з української мови, Загальних критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів. Таке документальне підґрунтя забезпечує умови для різнобічного

мовного та мовленнєвого розвитку учнів, удосконалення видів мовленнєвої діяльності, формування ключових компетентностей, сприяє культурній ідентифікації учня.

Серед лінгводидактичних методів та принципів формування синтаксичної компетентності виділяють такі: вивчення мови у єдності форми, змісту та функціонування у мовленні, вивчення мови у міжрівневих, внутрішньорівневих та міжпредметних зв'язках (за К. Пліско). О. Біляєв реалізацію принципу внутрішньорівневих зв'язків між структурними рівнями мовної системи вбачає в систематичних спостереженнях за інтонаційною стороною мови. Саме тому зв'язки з предметом «Українська література» на етапі вивчення синтаксису виявляються найсильнішими.

Розумінню комунікативної організації речення, її підпорядкованості комунікативному завданню та конкретній ситуації сприяє користування базовими синтаксичними вміннями та навичками у мовленнєвій діяльності (читання, аудіювання, говоріння та лист). Послугування різними синтаксичними одиницями в процесі навчання допомагає удосконалювати діалогічне та монологічне мовлення школярів та створює умови для використання мовних засобів у життєвих ситуаціях, що підпорядковується загальної меті навчання у середній школі.

За В. Сидоренком, серед лінгводидактичних прийомів навчання синтаксису у 8-9 класах «аналіз словосполучення; поширення та скорочення різних видів речень; заміна одних синтаксичних одиниць іншими; перебудова/переконструювання синтаксичних конструкцій; складання речень за опорними словами або схемами; редагування речень; повний або частковий синтаксичний розбір речення (тексту); синтаксичний розбір із використанням графічних символів; синтаксичний аналіз виучуваних мовних одиниць; синтаксично-стилістичний аналіз синтаксичних одиниць; складання синтаксичних конструкцій за схемами; спостереження над логічною інтонацією у реченні, ритмомелодикою синтаксичних конструкцій тощо» [46, с. 3]. Серед

запропонованих прийомів для навчання з тими «Односкладне речення» доцільно використовувати ті, що передбачають роботу над зміною структури запропонованих речень, а також визначення синтаксичних властивостей та стилістичного потенціалу односкладних речень.

Називні речення (у науково-методичній літературі вживається і термін номінативні) також викликають труднощі у розпізнаванні, оскільки немає єдиної думки щодо їх значення та структури. Називні речення – це односкладні речення з головним членом, вираженим називним відмінком імені або кількісно-іменною будовою. Такі синтаксичні одиниці можуть поширюватися та ускладнюватися значенням вказівки, емоційної оцінки, волевиявлення. У навчальній літературі основним граматичним ознакою номінативних речень називають односкладність та морфологічне вираження головного члена іменником у називному відмінку, кількісно-іменною словосполученням або займенником. Проте розпізнавання поширених називних речень у шкільному курсі мови ускладнюється їх подібністю до двоскладних з іменним присудком. У цьому випадку влучною видається думка про констатувальну інтонацію, якої варто дотримуватись вчителю-мовнику при використанні у усному мовленні речень такого типу. Письмове мовлення не дає можливості для однозначного визначення такого типу речень, хоча постпозиція узгодженого чи неузгодженого означення часто стає підставою віднесення таких речень до двоскладних, а препозиція – до односкладних. У шкільній літературі використовується визначення таких речень як таких, головним членом яких є підмет, що дозволяє спростити сприйняття учнями. Проте дискусії щодо номінації головного члена односкладових речень зумовлюють пропонування таких варіантів, як підмет, присудок головний член або навіть розмежування називних на підметові та присудкові. Також складним моментом є суперечливість поглядів на визначення статусу назви книг, журналів, творів мистецтва та ін., що виражаються словом чи словосполученням на позначення, виділення предмета чи явища, вказівки на нього, розкриття його значення за допомогою

назви. Науковці дотримуються думки, що це не просто слова, а речення, оскільки набувають комунікативного навантаження в процесі спілкування і характеризуються констатувальною інтонацією.

У навчальній програмі для закладів загальної середньої освіти подано такий перелік рекомендованих видів робіт під час вивчення теми односкладних та неповних речень:

- аудіювання поетичних текстів, щоденникових записів та уривків із листування відомих людей, аналіз ролі односкладних та неповних речень у них; формулювання висновків про значення односкладних речень у мовленні; аудіювання текстів, які містять прямо виражену спонукальну інформацію, визначення особливостей орієнтування в ситуації спілкування в інтернет-просторі, зокрема в соцмережах; складання та розігрування діалогів (телефонних розмов), що передбачають уникання небажаного та небезпечного спілкування, протистояння маніпулятивним впливам (з використанням односкладних та неповних речень);
- добір для постерів-мотиваторів актуальних девізів (цитат), виражених означено-особовими реченнями;
- складання та розігрування діалогу дискусійного характеру у розмовному стилі з використанням прислів'їв – узагальнено-особових речень;
- складання інструкції для учнів початкових класів «Як у мережі Інтернет розшукати потрібну інформацію» з використанням неозначено-особових речень.

Як бачимо, оновлена програма орієнтує вчителів на оновлення видів робіт відповідно до інтересів сучасних школярів, а саме: спілкування та робота в мережі Інтернет, розвиток індивідуальності та креативності, постановка мети через створення власних мотиваторів. Проте рекомендовано

й паралельне використання матеріалів із художньої літератури, що є більш звичайним у роботі вчителя-словесника.

У розміщених на методичних сайтах варіантах тестових завдань переважно пропонують визначити тип речення. У таких завданнях використовують речення із художньої літератури, наприклад: *Весь день пробігали, готуючись до свята* (За Д. Міщенком); *Потрібно жити словом* (За А. Бортняком); *Пахне в'ялою травою, квітами...* (За О. Довженком); *Скажу дідусеві про собаку* (За М. Слабошпицьким); *Чи плоди з дерева незнання?* (за Л. Костенком); *Весною у селі встають рано* (За Г. Тютюнником). Такі зразки використовують для ілюстрації означено-особових, неозначено-особових та безособових речень. Сумнівним видається не стільки добір, скільки спосіб подання зразків для ілюстрації узагальнено-особових речень, а саме позначення джерела – народної творчості. Наприклад: *Не плюй до криниці, бо захочеш водиці; Посій у пору, будеш мати зерна гору; Вік живи - вік учись; Не поклавши, не бери; Згаяної години і конем не наздоженеш; Людей слухай, а свій розум май; Хвалою не нагодуєш* (Народна творчість). Інформація у дужках є своєрідною готовою відповіддю, оскільки при вивченні теоретичного матеріалу рекомендовано наголошувати на сфері вживання такого типу речень. Ця особливість подання матеріалу та способу перевірки засвоєння знань виключає необхідність аналізу синтаксичної одиниці та особливостей семантики висловлення. Якщо такий тестовий контроль може бути прийнятним для проведення у 8 класах, то звернемо увагу, що у методичних матеріалах, які знаходяться у вільному доступі, пропонуються однакові варіанти завдань для 8 та 11 класу, в якому необхідно поглиблювати розуміння сутності такого типу речень.

Вдалим видається вибір поширених речень для ілюстрації називних, що допомагає виробити навички розпізнавання таких синтаксичних одиниць, які не виражаються за допомогою одного слова. Наприклад: *Вересневий ранок; Безлюдний, похмурий край; Високі айстри.* (За М. Рильським);

Затінок. Сутінок, день золотий (Л. Костенко) *Густа, поважніла від землі тиша* (Д. Пріток).

Ефективнішим видається проведення тестового контролю, коли учням необхідно знайти зразок, який ілюструватиме запропонований тип речень, або потребує встановлення відповідності між типом речень і прикладом. Такі приклади завдань фіксуємо в індивідуальних учительських розробках конспектів уроків і на деяких сайтах, як, наприклад, <https://testkontrol.kiev.ua/>

Односкладним простим реченням з головним членом, вираженим підметом, є речення:

А) *Одна у поета правда – чистота* (Т. Шевченка).

Б) *Холодні осінні тумани клубчать угорі та спускають на землю мокрі коси* (М. Коцюбинський).

В) *Холодний осінній ранок.*

Г) *Він поселився в домі їхньому, під зорепадом жолудів* (Л. Костенко).
або:

Установіть відповідність між односкладним простим реченням та його видом.

- 1) Узагальнено-особове;
- 2) неозначено-особове;
- 3) безособове.

А. *Щоб пізнати людину, треба з нею мішок солі з'їсти* (Народна творчість).

Б. *Кричало до Бога, до чорта, до людей* (В. Винниченка).

В. *Тим часом розвиднялося, світало* (М. Рильський).

Г. *Поспішиши – людей насмішиши* (Народна творчість).

Отже, засвоєння теоретичного матеріалу з теми «Односкладне речення» у закладах загальної середньої освіти підпорядковується меті формувати комунікативну компетентність учнів, тому форми роботи, які запропоновані у методичних матеріалах вчителям, відповідають інтересам та

більшою мірою сенситивним особливостям учнів. Труднощі у навчанні викликає потреба розуміння семантичного рівня таких речень для правильного їх розрізнення за типами. Серед найбільш ефективних видів тестових завдань вважаємо такі, що передбачають співвіднесення типу речення та прикладу. Варто уникати прихованих підказок при складанні тестів та урізноманітнювати приклади для ілюстрації типів речень.

1.2. Лінгвістичний підхід до вивчення односкладних речень

Питання про природу і значення односкладних речень в українській мові привертало до себе увагу багатьох учених. У мовознавстві проблему сутності односкладних речень, специфіки їх будови, змісту та стилістичних функцій вирішували по-різному.

Проблемам односкладного речення присвячено монографію В. Горяного про місце односкладного речення в системі синтаксичних конструкцій, статті Г. Арполенка, А. Загнітка, В. Брицина, Н. Москаленко, Л. Рабанюк та інших.

Низку актуальних питань, які містять окремі зауваги щодо кваліфікації різних типів одночленних речень, з'ясовують у наукових працях О. Болюх, Л. Рабанюк, І. Сушинська, В. Чабаненко.

На сучасному етапі розвитку синтаксису односкладне речення витлумачують як самостійну синтаксичну одиницю, виокремлену за способом вираження предикативності поряд із двоскладними конструкціями, як тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується *«на функціонуванні єдиного поширеного або не поширеного залежними компонентами головного члена»* [31, с. 134].

Цей головний член односкладного речення не співвідноситься ні з підметом, ні з присудком, хоч формально може уподібнюватися до одного з членів двоскладного речення. Односкладні речення не протиставляються двоскладним і не слугують їхніми варіантами з пропущеним підметом чи присудком, не потребують доповнення другим головним членом.

Це окремий синтаксичний тип конструкцій, здатний відображати індивідуально-авторську картину світу в тих або інших текстах, слугувати адекватним засобом передавання інформації, спонукання та волевиявлення мовця.

Попри давню історію дослідження цих синтаксичних конструкцій (В. Брицин, І. Вихованець, В. Горяний, Н. Гуйванюк, П. Дудик, А. Загнітко, Л. Коваль, І. Слинко, О. Синявський, О. Шахматов, Ю. Шевельов, К. Шульжук та ін.), ще й досі існує чимало проблем щодо виокремлення чітких критеріїв класифікації цих речень, систематизації засобів односкладності, визначення їхнього комунікативного потенціалу в різних стилях української мови.

В основі поділу речень на двоскладні й односкладні покладено спосіб вираження співвіднесеності їхнього змісту з дійсністю – з предикативністю. Якщо у двоскладних реченнях конкретну віднесеність змісту речення до дійсності виражає вербалізований присудок, зокрема його способів та часові форми, то в односкладних реченнях предикативність реалізує єдиний головний член, який самостійно може виражати закінчену думку-судження [17].

Односкладні речення – особливий структурний тип речень, який за своєю будовою й лінгвістичною природою суттєво відрізняється від двоскладних.

Обидва типи синтаксичних конструкцій виражають судження, однак один із членів в односкладних реченнях не має вербальної репрезентації. Власне, відсутність другого головного члена – суттєвий показник структурної організації односкладних речень, що не слугує ознакою неповноти такої конструкції.

Від неповних речень односкладні вирізняються тим, що відсутній головний член речення не можна встановити ні з контексту, ні з мовленнєвої ситуації, а тому не варто односкладні речення робити складовою частиною неповних, як це трапляється в працях деяких мовознавців (І.

Вихованець, Г. Золотова, Н. Шведова та ін.).

«У своїх внутрішніх межах односкладні речення розрізняються способом вираження головного члена, кількістю та якістю другорядних членів тощо» [12].

Учені Чернівецької синтаксичної школи (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська) навіть замінюють термін «односкладні речення» на «однойдерні речення», поділяють їх на однойдерно-однокомпонентні і однойдерно-двокомпонентні, подають таке визначення: *«Однойдерними називаються такі похідні моделі речень та їх варіанти, які з формально-граматичного погляду характеризуються наявністю самодостатнього головного члена, а з семантичного – наявністю суб'єкта і предиката, самого предиката чи нерозчленованого компонента» [50, с. 348-400].* К. Шульжук зазначає, що *«односкладні речення – це речення з одним наявним головним членом, що не потребують поповнення другим головним членом» [65, с. 408].*

У лінгвістичній науці односкладні речення традиційно розуміють як *«прості речення, моделі яких мають лише один головний член для нероздільного вираження суб'єкта, предиката й предикативних відношень» [31, с. 312], «речення з одним головним членом, яке для вияву повноти і своєрідного характеру своєї синтаксичної будови та об'єктивно-суб'єктивного змісту не потребує доповнення другим головним членом» [20, с. 384.].*

Отож, односкладні речення – це речення, основа яких виражена одним головним членом, що не потребує поповнення другим головним членом. Їх традиційно виокремлюють як самостійну синтаксичну конструкцію (К. Шульжук, І. Слинько, Н. Гуйванюк) або ж як різновид двоскладних неповних речень (В. Сімович, І. Вихованець): двоскладні на рівні семантико-синтаксичної структури й односкладні на формальному рівні вираження граматичної основи.

Розмежування типів односкладних речень переважно базується на

частиномовному вираженні головного члена речення, тому односкладні речення диференціюють на дієслівні та іменні.

Основним змістом односкладних дієслівних речень є вираження незалежної ознаки за дією, що її реалізують такі структурно-семантичні типи: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні речення. Саме дієслівні речення мають головний член, співвідносний із присудком.

Односкладні речення іменного типу – це речення, єдиний головний член яких виражений іменником у називному, кличному чи родовому відмінках. З-поміж них виокремлюють номінативні, вокативні та генітивні.

Погляди щодо розрізнення односкладних речень доволі різноманітні.

О. Синявський розрізняв безпідметові речення, речення з відносною безпідметовістю (неозначено-особові й узагальнено особові) та безприсудкові речення (називні) [47, с. 368].

І. Слинько одноядерні речення поділяє на дієслівні, речення з предикативними прислівниками і предикативами, інфінітивні речення, номінативні речення, квантитативно-генітивні речення, а також комунікати (називні та вокативні речення) [49, с. 22-29].

Значно простіша класифікація І. Вихованця: односкладні дієслівні речення (безособові); односкладні інфінітивні; односкладні іменникові; односкладні прислівникові речення. Однак тут виникає дуже багато суперечностей [12, с. 368].

Найбільше дискусій із приводу означено-особових, неозначено-особових і узагальнено-особових речень, які деякі вчені залишають поза межами односкладних речень. На думку А. Загнітка, розглядати односкладні речення слід з урахуванням нерівнорядності формально-граматичної й семантико-синтаксичної площин реченнєвої структури, а також нерівнорядності всіх типів односкладних речень, *«оскільки з-поміж них вирізняються речення з яскраво вираженою особовою семантикою»* [26, с. 145]. Саме це й зумовлює віднесення означено-особових, неозначено-

особових, узагальнено-особових односкладних речень до двоскладних (В. Сімович, Ю. Шерех, І. Вихованець).

Ми дотримуватимемося традиційного погляду на природу односкладних речень та їх класифікацію, а тому в своїй роботі розглядатимемо наступні типи односкладних речень:

- означено-особові;
- неозначено-особові;
- узагальнено-особові;
- безособові;
- інфінітивні;
- номінативні;
- вокативні;
- генітивні.

Ознайомившись із особливостями таких структур, можемо стверджувати, що розмежування односкладних речень доволі неоднозначне, адже маємо різні погляди на їх класифікацію. Традиційно вона базується на частиномовному вираженні, за якою ці конструкції поділяються на дієслівні та іменні. Серед дієслівних виділяють означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні речення. Іменні ж поділяються на номінативні, вокативні та генітивні.

Варто відзначити, що у шкільному курсі української мови односкладні інфінітивні речення не виокремлюють у самостійний тип, а розглядають як різновид безособових речень. Утім, у сучасній синтаксичній науці мовознавці обґрунтовують необхідність виділення інфінітивних речень в окремий тип односкладних речень дієслівного типу, з огляду на синтаксичні особливості інфінітива як синтаксично незалежного головного члена таких конструкцій.

Передусім мова йде про те, що в інфінітивному реченні головний член не підпорядкований жодному іншому члену речення, а тільки має залежні слова. У безособовому реченні інфінітив прилягає до модального дієслова

або предикативного прислівника з модальним значенням, компенсуючи їхню інформаційну недостатність. Крім того, інфінітивні речення виражають потенційну дію, яку необхідно здійснити в майбутньому конкретній або узагальненій особі, тобто такі речення не є безсуб'єктними, хоч форма інфінітива не вказує на особу.

Отже, в сучасному синтаксисі виділяють п'ять дієслівних типів односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні речення. На деякі з них (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові) припадає по декілька поглядів щодо їх віднесеності до односкладних, або ж двоскладних неповних синтаксичних конструкцій. Натомість інфінітивні розглядають у межах односкладних речень, проте є дискусії щодо відокремленості з-поміж безособових. Усі типи мають свої засоби вираження, передають певну інформацію та урізноманітнюють художній текст, надаючи експресивного забарвлення.

Односкладні речення іменного типу – це речення, єдиний головний член яких виражений іменником у називному чи родовому відмінках. З-поміж них виокремлюють номінативні та генітивні.

При розмежуванні односкладних номінативних речень на певні різновиди синтаксисти враховували:

- 1) морфологічне вираження головного члена речення;
- 2) характер висловлення;
- 3) комунікативну спрямованість речення (розповідні, питальні, спонукальні);
- 4) емоційну забарвленість (окличні й неокличні);
- 5) інтонацію;
- 6) структуру (поширена / непоширена, розчленована / нерозчленована,
- 7) змістове наповнення конструкції (семантика речення),
- 8) функції – описові, вказівні, спонукальні, а також комунікативні тастил
- 9) синтагматичні й парадигматичні відносини;

- 10) залежно від комунікативної ситуації: описово-розповідні монологічні та номінативні речення у діалогічному експресивному мовленні;
- 11) за наявністю / відсутністю в них «граматичної особи» (В. Горяний),
- 12) за функціями в процесі висловлення думки, яка відбиває враження, отримані в окремих актах пізнання – відображення дійсності (Б. Ардентов);
- 13) за ступенем виявлення / реалізації диференційних ознак – ядерні, напівпериферійні та периферійні (І. Сушинська) тощо. Спираючись на той чи інший критерій, зуміли виділити певні типи, що є найпоширенішими.

Традиційно виокремлюють номінативні речення: буттєві, вказівні, оцінні, власне називні та «називний уявлення».

За семантикою номінативні односкладні речення поділяють на:

- 1) буттєві, які виконують описову функцію й використовують для ствердження наявності певного явища або предмета;
- 2) вказівні, коли семантику буттєвості посилюють вказівні частки *ось, от, он, онде, осьде*;
- 3) оцінні, у яких поєднано номінацію предмета та його емоційну оцінку;
- 4) власне-називні речення – назви установ, книг, журналів, картин, газет, музичних творів, написів на вивісках тощо;
- 5) спонукально-бажальні, що виражають категоричну вимогу чи наказ;
- 6) «називний уявлення» – особливий тип номінативних речень, у якому констатується уявлення про предмет, стверджується його наявність чи необхідність. Після такого речення обов'язковим є відповідний коментар.

У сучасній мовознавчій літературі ми натрапляємо на декілька визначень останнього типу:

- 1) «називний уявлення» – це іменник у називному відмінку (або кількісно-іменне сполучення), який має специфічну інтонацію й називає предмет думки для того, щоб повідомити про наявність уявлення щодо нього у свідомості мовця» (І. Сушинська);
- 2) номінативні речення уявлення повідомляють про предмет, який постає лише в думках, спогадах та уявленнях, а не в його дійсному, справжньому

бутті (М. Каранська).

Отже, терміном «називний уявлення» позначено окремий тип синтаксичних конструкцій, один із різновидів номінативних речень, функція яких «констатувати наявність уявлення про предмет або явище в свідомості мовця» [19, с. 298].

Окремою й специфічною групою номінативних синтаксичних конструкцій є побажально-буттєві, спонукальні або спонукально-бажальні речення. За структурою – це лексично обмежений, проте часто вживаний тип граматичних одиниць, до складу яких зараховано усталені вислови – різні накази, команди (військові, спортивні), вимоги, розпорядження, рекомендації, попередження тощо, а також форми привітань та побажань.

Семантика спонукальних номінативних речень *«поєднує в собі основне буттєве значення і додаткове значення спонукальної модальності, переважно імперативної, втілюваної у відповідній спонукальній інтонації»* [19, с. 298].

Номінативні речення можуть бути поширеними та непоширеними. Поширювачами в таких структурах виступають узгоджені препозитивні поширювачі означального типу й об'єктні поширювачі. Речення, до складу яких входять обставинні поширювачі, належать до неповних двоскладних.

Номінативні речення, представлені як повною, так і неповною мовленнєвою реалізацією структурної схеми, широко використовують у текстах художньої літератури. Ці конструкції виконують певну композиційну функцію, починають собою твір або завершують його.

Номінативні синтаксичні структури в сучасній українській літературній мові використовують із метою назвати (за функцією називного відмінка)

предмет, явище, особу та констатувати їх реальну / уявну присутність, буття, існування. Наявність різноманітних структурно-семантичних груп є прямо залежною від лексичного наповнення головного члена й комунікативної ситуації. Принагідно можемо зазначити, що фактично такі

самі граматичні чинники (інтонація, функції (називання, спонування), лексичне наповнення, мовна ситуація тощо) впливають на розмежування односкладних іменних речень функціональної сфери апеляції (вокативних конструкцій), що існує паралельно до сфери репрезентації.

Односкладні **генітивні** речення – речення, структурну основу яких становить головний член, що виражений синтаксично незалежною формою родового відмінка іменника.

У дискусії щодо поглядів на генітивні речення виникали різні трактування, наприклад: двоскладні з особливою (генітивною) формою одного з головних членів речення (Н. Валгина); генітивно-кількісні двоскладні, у яких підмет виражається родовим відмінком (В. Іванова); особливий різновид безособових речень (В. Іванова); односкладні підметові (О. Шахматов); односкладні номінативні (Н. Валгина); прості речення, генітив яких функціонально близький із підметом (Ю. Костинський).

А. Загнітко виділяє речення:

- квантитативно-генітивні (позначають певну кількість предметів, осіб);
- генітивно-заперечні: «містять єдиний головний член речення, що складається зі слів **нема, ні** (може входити до складу займенника) і форми родового відмінка іменника.

Традиційне зарахування їх до безособових не відображає специфіки форми Р. в., що є складником єдиного головного члена речення.

В. Горпинич виділяє генітивні речення:

- двоскладні;
- односкладні.

Мовознавці виокремлюють власне-генітивні речення зі словесно невираженим квантитативним компонентом та генітивно-квантитативні речення з вербалізованим квантитативним складником (Л. Рабанюк).

Серед власне-генітивних речень вирізняють:

- 1) стверджувальні генітивні, що передають семантику буття, наявності

предметів у значній кількості, представлені різними моделями.

2) заперечні генітивні, у яких заперечується будь-яке буття з імпліцитним зазначенням мінімального (нульового) кількісного вияву. Ці речення репрезентовані моделями **ні (ані) + Р. в.**

Так звані **вокативні** речення посідають особливе місце в типології односкладних речень.

Під вокативними реченнями розуміють речення-звертання, виражені кличним відмінком іменника (вокативом), що передають думки, почуття, волевиявлення.

Деякі синтаксисти кваліфікують їх як односкладні речення, зокрема І. Кучеренко, І. Вихованець, М. Скаб. Інша частина вважає, що вокативні речення – це нечленовані речення (К. Шульжук, П. Дудик, І. Слинько).

На емоційному забарвленні, як одній із характеристик вокативних речень, акцентує увагу І. Кучеренко: *«У вокативних реченнях спонування може ускладнюватися додатковим відтінком, набуваючи характеру прохання, благання... з виразним захопленням, співчуттям, докором, обуренням»* [39, с. 64-73]

П.Дудик вирізняє три групи зазначених речень: 1) звертання-речення, за допомогою яких когось кличуть, просять; 2) звертання-речення з виразною спонукальною функцією – попереджувальною, заборонною, наказовою тощо; 3) звертання-речення, що виражають інші реакції мовців, їхні глибинні переживання, настрої [20, с. 288].

«Специфіка вокативних речень у тому, що вони не потребують додаткового розкриття змісту за допомогою контексту, оскільки такий зміст концентрується в них, хоча словесно він зазвичай не виражається, а зрозумілий з інтонації, яку має це речення», – констатує К. Шульжук [66, с. 10-16].

Учений поділив вокативні речення на спонукально-кличні та оцінні, зауваживши: «Якщо в спонукально-кличних реченнях передусім

виражається ставлення до того, що пов'язане з особами, до яких звертається мовець, то в оцінних реченнях яскравіше виявляється значення кваліфікації адресата [66, с. 10-16].

І. Вихованець, як і К. Шульжук, виділяє два типи вокативних речень: 1) вокативні речення-заклики, у яких названо адресата мовлення, щоб привернути його увагу; 2) вокативні речення, що виражають емоційну реакцію на слова та дії співрозмовника.

Отож, з-поміж односкладних речень іменного типу виокремлюють номінативні, вокативні та генітивні речення. Їх розмежування та класифікація досі не має чітких критеріїв. Ці типи доволі часто трактували неповними двоскладними або ж односкладними безособовими реченнями. Щодо генітивних, то їх визначали навіть як різновид номінативних. Особливу нішу в типології односкладних речень посідають вокативні речення. Такі конструкції часто використовують для додавання особливих відтінків прохання, бажання, заклику.

Висновки до першого розділу

Засвоєння теоретичного матеріалу з теми «Односкладне речення» у закладах загальної середньої освіти підпорядковане меті формувати комунікативну компетентність учнів, тому форми роботи, які запропоновані у методичних матеріалах вчителям, відповідають інтересам та більшою мірою сенситивним особливостям учнів. Труднощі у навчанні викликає потреба розуміння семантичного рівня таких речень для правильного їх розрізнення за типами. Серед найбільш ефективних видів тестових завдань вважаємо такі, що передбачають співвіднесення типу речення та прикладу. Варто уникати прихованих підказок при складанні тестів та урізноманітнювати приклади для ілюстрації типів речень.

Розмежування типів односкладних речень переважно базується на частиномовному вираженні головного члена речення, тому односкладні речення диференціюють на дієслівні та іменні.

Основним змістом односкладних дієслівних речень є вираження незалежної ознаки за дією, що її реалізують такі структурно-семантичні типи: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні речення. Саме дієслівні речення мають головний член, співвідносний із присудком.

Односкладні речення іменного типу – це речення, єдиний головний член яких виражений іменником у називному, кличному чи родовому відмінках. З-поміж них виокремлюють номінативні, вокативні та генітивні.

У шкільному курсі української мови односкладні інфінітивні та генітивні речення не виокремлюють у самостійний тип, однак у сучасній синтаксичній науці мовознавці обґрунтовують необхідність виділення таких конструкцій в окремий тип.

Розділ II.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЦАРІВНА»

Маємо доволі широкий спектр досліджень односкладних речень, проте досі залишається потреба осмислення синтаксичної природи та специфіки їх функціонування в художньому тексті. У повісті Ольги Кобилянської «Царівна» на нормативні характеристики речень, зокрема й односкладних, накладаються індивідуально-авторські, тематичні, композиційні та інші ознаки. Виявлення цих особливостей сприятиме розкриттю комунікативних можливостей таких конструкцій і визначить їх роль у реалізації авторських намірів. У повісті виявлено всі типи односкладних речень: як дієслівні, так й іменні. Речення дієслівного типу кількісно перевищують іменні.

2.1. Односкладні означено-особові речення

Розглянемо особові (означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові) конструкції, що належать до дієслівних односкладних речень за семантикою і значенням суб'єктів як носіїв предикативної ознаки.

Означено-особові речення є близькими до двоскладних. Виконавець дії мислиться означено, як і у двоскладних. Проте його можна виразити лише займенниками: я, ми, ти, ви. Ця особливість може ставити означено-особові речення в один синонімічний ряд із двоскладними.

Можемо порівняти: «— Я хочу жити, Василечку, прегарним, чудовим життям» [с. 62] – «...бо хочу жити якимсь теплим життям» [с. 222]. З таким перетворенням односкладних речень у синонімічні двоскладні виникають нові семантичні відтінки, а саме: у двоскладних реченнях суб'єкт стає актуалізованим, а в означено-особових реченнях підкреслюється, насамперед, дія, а не виконавець. Це додає виразності, емоційності й динамічності висловлюванням.

У повісті «Царівна» О. Кобилянська використовує односкладні речення і як прості, і як частину складного речення.

Зазначимо, що означено-особові речення доволі часто функціонують у діалогах. Наприклад: — *Вгадайте, мамочко!* — *Не маю часу на здогади, мій сину* [с. 11]. Найбільш поширеними виявилися структури, у яких головний член виражений дієсловом наказового способу 1 особи однини та 2 особи однини та множини: — *Маю їх у своїй бібліотеці* [с. 46]; — *Не впадай в трагедію!* [с. 11]; — *Обернись до стіни та й спи!* [с. 17]; — *То потоніть!* [с. 40].

Семантична структура означено-особових речень – це наявність віднесеної до означеного суб'єкта дії або процесуального стану. Ці значення конкретизуються в реченні як одиниці тексту. Тож, саме в тексті означено-особові речення набувають змістової конкретизації. Наприклад: — *І він стягнув лагідно мої руки з лиця і притис їх щиро до уст. Прошу вас, успокойтеся!.. Прошу вас так, як проситься того, кого любиться!* [с. 60–61].

На нашу думку, означено-особові речення набувають максимального наближення до двоскладних речень при наявності в них звертання. У таких структурах головний член виражений формами наказового способу. Означеність суб'єкта набуває семантичного вираження, хоч формально суб'єкт співвідноситься із займенниками ти, ми, ви. Наприклад: — *Лишіть їх, панно Маріє!* [с. 35]; — *Пошануй мене, моя дитино!* [с. 64].

Функціонування означено-особових речень у «Царівні» Ольги Кобилянської періодично зумовлене постійним сум'яттям та невпевненістю особи, від якої ведеться оповідь. Неодноразово односкладні речення є частиною складних речень і якраз додають цих відтінків, що транслюють несміливість Наталки. Наприклад: *Впрочім, справді не знаю* [с. 28]; *Не знаю, чи Зоня нарочно не сказала йому, що я була в гостях, чи, може, вид мій був такий відражаючий, що, уgliedивши мене, мов налякався; але привітався ласкаво, навіть усміхнувся якимсь сумним вимушеним сміхом* [с. 101]; *Чи я*

буду щаслива, чи ні, не знаю, але нехай поживу хоч короткий час після своєї вдачі! [с. 147].

У повісті О. Кобилянської функціонують 8 непоширених односкладних означено-особових речень, головний член яких виражений грамемою 1-ої особи однини теперішнього часу дійсного способу:

- Не маю [с. 43];
- Вірю [с. 79];
- Не знаю [с. 87];
- Пишу [с. 95];
- Знаю! [с. 98];
- Задумую [с. 107];
- Не жартую [с. 141];
- Не знаю... [с. 196].

Окремо виділяємо конструкції, головний член яких виражений грамемою 2-ої особи однини теперішнього часу дійсного способу (усього 4 речення):

- Видиш? [с. 6];
- Чуєш? [с. 12, 17];
- Гадаєш? [с. 25].

У 6 односкладних означено-особових реченнях головний член виражений 2 особою множини теперішнього часу дійсного способу:

- Не знаєте? [с. 70];
- Бійтеся бога! [с. 85];
- Даруйте! [с. 88];
- Видите? [с. 108];
- Не жартуєте? [с. 141];
- Бувайте здорові! [с. 199].

Водночас зафіксовані випадки, коли головний член виражений 1 особою однини та множини майбутнього часу дійсного способу відповідно (по одному прикладу):

— Пришлю [с. 188];

— Підемо [с. 23].

Виокремлено й односкладні означено-особові речення, головний член яких виражений 2 особою множини майбутнього часу, а саме:

— *То пропадете* [с. 111];

Загинете! [с. 113].

Серед непоширених односкладних означено-особових речень виявили 8, у яких головний член виражений 1 або 2 особою однини чи множини наказового способу:

Ходім! [с. 35];

— *То потоніть!* [с. 40];

Іди! [с. 50];

Скажіть! [с. 120];

— *Встидайтеся!* [с. 139];

— *Тіштесь!* [с. 147];

— *Останься!* [с. 157];

Скажи! [с. 317].

На нашу думку, такий тип лаконічних та інтонаційно-багатих односкладних речень дохідливо та влучно передає настрої й емоції героїв у певний момент, у конкретних побутових ситуаціях. Доволі велике розмаїття питальних речень, що вимагають уточнень. У цій повісті принагідно дійові особи намагаються виразити своє ставлення до дій головної героїні, про що свідчить велика кількість речень, тон яких наказовий, часом спонукальний.

Варто зазначити, що короткі непоширені речення, у першу чергу, торкають і читача, закарбовуються в пам'яті, створюють певний настроєвий ланцюжок твору та знайомлять із запальним характером окремих персонажів повісти.

Набагато частіше в повісті Ольги Кобилянської трапляються поширені односкладні означено-особові речення, їх маємо аж 127.

На відміну від непоширених, такі односкладні означено-особові

речення несуть додатковий зміст, знайомлять із тонкощами та нюансами гумору героїв, доволі часто поширені звертаннями, порівняннями, з'ясувальними обставинними моментами думки персонажів.

Нараховано 41 речення серед поширених означено-особових, де головний член співвідносний із присудком, вираженим дієсловом 1 особи однини теперішнього часу дійсного способу, наприклад:

— Вірю в свої слова, панно Верковичівна! [с. 110];

П'ю-упоююсь нею, мов любощами живої істоти [с. 51];

Силуюся зрікатися краси життя, ясних барв, мов та черниця [с. 218];

— Чую, рибчино!.. [с. 278].

Маємо по одному прикладу поширених односкладних речень, у яких головний член виражений:

— грамемою 1 особи множини наказового способу: Впрочім... не говорімоб тім! [с. 112];

грамемою 1 особи множини майбутнього часу: Побачимо, по-ба-чи-мо! [с. 46];

— грамемою 2 особи однини майбутнього часу дійсного способу:— Такостанься! [с. 62].

У повісті О. Кобилянської виявили 10 речень, головний члени яких виражений грамемою 1 особи однини майбутнього часу дійсного способу:

Завтра кінчу двадцятий рік [с. 8];

— Візьму навіть ті самі предмети: географію й історію [с. 9];

— Подивлюся, мамочко [с. 23];

— На іншого або на жодного буду ждати! [с. 91];

Минувшість поховаю [с. 93];

Інакше обтовчуся об усі ті буденні чесноти! [с. 122];

Стану за товаришку в однієї маючої угорки, вдовиці по лікарі [с. 132];

А відтепер вже не буду їх бачити [с. 156];

Так, в ній хочу розцвістися, мов та рожа... [с. 215];

Зафіксовано 7 речень, у яких головний член співвідносний із

присудком, вираженим дієсловом 2 особи однини теперішнього часу дійсного способу:

Знаєш що? [с. 19];

Навіть і не поважаєш? [с. 83];

— *Чому нічого не говориш?* [с. 94];

Пригадуєш собі? [с. 128];

Чуєш це, бабусенько?.. [с. 132];

Що гадаєш із собою чинити? [с. 151-152];

— Умієш любити [с. 318].

У 10 реченнях головний член виражений грамемою 2 особи множини теперішнього часу дійсного способу, а саме:

Тоді помиляєтеся [с. 42];

— *Не знаєте, що?* [с. 100];

— *Отже, бачите!* [с. 110];

— *Отже, зрікаєтеся щастя?* [с. 112];

Вірите тепер? [с. 121];

«*Не маєте над чим іншим думати?»* [с. 126];

— *Чому не хочете запанувати над собою?* [с. 148];

Дальших обов'язків не маєте супроти мене [с. 152];

— *Чого дивитися так на мене!* [с. 247];

— *Чому зневажаєте мене?* [с. 289].

Серед односкладних поширених означено-особових речень маємо 2 одиниці, де головний член виражений грамемою 2 особи множини майбутнього часу:

— Зрозумієте колись! [с. 123];

«...*З того не будете жити!*»... [с. 126];

Найбільша за чисельністю група речень, у яких головний член виражений грамемою 2 особи однини наказового способу: Учися хоч би й по-хінськи! [с. 9]; — Не впадай в трагедію! [с. 11]; Лишіть їх, пане Орядин! [с. 35]; — Дай їй тут і ходи додому! [с. 63]; Шукай тоді собі свого

реформатора! [с. 85]; *Не гріши*, Наталко, уважаючи себе нещасливою [с. 93]; *Ой, не гріши, небого, не гріши, не гріши!* [с. 94];

В іншій групі головний член виражений 2 особою множини наказового способу. Наприклад: — *Так боріться!* [с. 107]; *Розручіться з професором* [с. 113]; — *Не впадайте в романтизм, пане Орядин!* [с. 122]; — *Орядин, подумайте!* [с. 149]; *За це також вибачте мені* [с. 38]. Їх усього налічуємо 50 одиниць.

Як бачимо, перелік означено-особових речень представлений доволі емоційними окличними конструкціями (здебільшого), що свідчить про високу напругу між опонентами побутових дискусій. Конструкції поширені, насамперед, звертаннями, відокремленими обставинами. Окрім цього, головні члени, співвідносні з присудками, мають доволі широке різноманіття способів вираження. Вони можуть повторюватися (*не гріши, не гріши*), можуть виражатися сталими висловами (*не впадайте в романтизм* = *не романтизуйте*; *не впадайте в трагедію* = *не драматизуйте*), а висока інтонаційність і постійне вказування особи, до якої звертаються, є настроєвим важелем, що робить твір повноцінно цілісним і цікавим для сприйняття читача.

2. 2. Неозначено-особові речення

Неозначено-особові речення характерні тим, що дійову особу неможливо підказати за формою дієслівного присудка, вона мислиться неозначено та чітко не окреслюється. Головний член, співвідносний з присудком, виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього або минулого часу дійсного способу. Стилiстична особливiсть уживання цих речень у художньому тексті зумовлена тим, що вся увага максимально зосереджується на самій дії, завдяки неозначеності суб'єкта чи суб'єктів.

Неозначено-особові речення становлять граматичну модель із структурно можливим, проте семантично усуненим суб'єктом. Наприклад: *Мене знають добре* [с. 126]; *І там, певно, сплять* [с. 135].

Неозначеність особи в такому типі односкладних речень ситуативно зумовлена, адже суб'єкт дії може бути відомий мовцеві, проте він свідомо не називає його. Наприклад: – *Живуть прегарно!...* [с. 316]; *Орядина не дуже люблять дома* [с. 32]; *Дома кажуть, що я стала, як змія* [с. 94]. Суб'єкт дії може бути невідомий ні мовцеві, ні співрозмовникові: *Побирають велику платню?* [с. 237].

Варто зазначити, що в неозначено-особових реченнях предикат може вказувати дію, що стосується багатьох осіб, перелік яких або зайвий, або не можливий: *Мені закидують, що я не постійний* [с. 67]; *Смішно, що зводять завжди одно з другим до купи* [с. 122]. Словом, будь-яка ситуація зводиться до того, що суб'єкт відсувається на задній план, бо тут важлива саме дія.

Зауважимо, що для неозначено-особових конструкцій характерна варіантність у складі контексту й багатство інтонаційного оформлення. Вони легко виступають самостійними реченнями, але можуть стати й складовими частинами будь-якого складного речення. Наприклад: *Не забувайте, що в мені не цінять людини, лише цінять становисько* [с. 239].

Неозначено-особові речення можуть виступати й у функції вставних речень, наприклад: *Кажуть, що це смішне, коли мужчина піддається розпущі, і що сльози до лиця лише жєницині* [с. 228]. У будь-яких реалізаціях неозначено-особові речення підкреслюють факти, події чи процеси, а суб'єкт дії залишається невизначеним, бо вказівка на нього з погляду мовця є несуттєвою.

У повісті О. Кобилянської ми виокремили 11 конструкцій, які є неозначено-особовими реченнями.

Виокремлено 5 одиниць, які трактуємо простими повними поширеними односкладними неозначено-особовими реченнями. У всіх головний член, що співвідносний із присудком, виражений дієсловом 3

особи множини теперішнього часу дійсного способу. Це такі структури:

Орядина не дуже люблять дома [с. 32];

Хотять долю народу поліпшити, усунути хиби суспільності? [с. 78];

Мене знають добре [с. 126];

І там, певно, сплять [с. 135];

– *Живуть прегарно!...* [с. 316].

Лише одне вищезгадане речення ускладнене вставним словом із значенням непевності, ймовірності **певно**: *І там, певно, сплять* [с. 135].

Виявили й речення, що ускладнене вставним словом **кажете**, яке співвідноситься з присудком, вираженим дієсловом 2 особи множини теперішнього часу дійсного способу: – *Зводять до купи, кажете, Наталко* [с. 122]. Окрім цього, конструкція ще й ускладнена непоширеним звертанням. Сам головний член цього односкладного неозначено-особового речення виражений стійкою сполукою (фразеологізмом), де дієслівна частина виражена дієсловом 3 особи множини теперішнього часу дійсного способу. Власне, фразеологізм означає «намагатися зрозуміти сказане».

Решта неозначено-особових речень є частинами двоскладних або складних багатокомпонентних речень, що мають підрядний зв'язок між частинами.

Розгляньмо наступне речення: *Мене лише гніває, що на нього звернули зараз увагу, і що тим чином скріпили його зарозумілість* [с. 48]. Це складне багатокомпонентне речення з однорідною супідрядністю, що містить 3 предикативні частини. У цьому випадку саме підрядні з'ясувальні частини співставляємо з неозначено-особовими, а головний член в обох із них виражений дієсловом 3 особи множини минулого часу.

Наступна конструкція для розгляду: *Мені закидують, що я не постійний* [с. 67]. Маємо двоскладне речення, у якому міститься головна частина й залежна, поєднана з головною підрядним з'ясувальним зв'язком. Головний член у першій частині є співвідносний із присудком та виражений дієсловом 3 особи множини теперішнього часу дійсного способу.

У двоскладному реченні «Смішно, що зводять завжди одно з другим докупи [с. 122]» підрядну з'ясувальну частину співставляємо з односкладним неозначено-особовим реченням, у якому головний член співвідносний із присудком і виражений сталою сполукою «зводять докупи».

Серед виокремлених неозначено-особових конструкцій маємо таку: *Не приймуть в однім місці, то приймуть у другім* [с. 184]. Це складнопідрядне речення із підрядною умови. В обох частинах маємо головний член, співвідносний із присудком, виражений 3 особою множини майбутнього часу, проте у підрядній частині до дієслова додано заперечну частку *не*.

З іншого боку, вищезгадане речення можна трактувати як узагальнено- особове, бо контекст можна сприймати як такий, що апелює до загалу, а не лише активно функціонує в конкретній ситуації в повісті.

Маємо останню конструкцію, у якій визначили частини, співставлені з односкладними неозначено-особовими реченнями: *Не забувайте, що в мені не цінять людини, лише цінять становисько* [с. 239]. Це складне багатокomпонентне речення унікальне серед інших перелічених тим, що кожна предикативна частина – це повноцінне односкладне речення: у першій частині головний член виражений 2 особою множини наказового способу, тому його можна співвіднести з односкладним означено-особовим реченням. Друга частина – головний член співвідносний із присудком, вираженим дієсловом 3 особи множини з часткою «не». У третій частині головний член такий самий, як у другій, лише без частки.

На відміну від означено-особових речень, повість не настільки багата на неозначено-особові конструкції. Їх зафіксовано лиш 2 відсотками від усієї кількості речень, що є об'єктами нашої розвідки. Вони існують у тексті як окремі структури або ж як частини складного речення.

2. 3. Узагальнено-особові односкладні речення

Узагальнено-особові речення розуміємо як окремий різновид, суб'єкт дії (стану) яких мислиться узагальнено. Наприклад: *З пустих говірок не робім собі нічого* [с. 57]; *Ідіть лиш витривало далі: сильна воля поборе все* [с. 124]. Основне призначення узагальнено-особових речень – образне вираження загальних суджень, узагальнень, тому особливого поширення вони набули в народній мові у вигляді прислів'їв, приказок, загадок, які відтворюються й у художніх текстах.

Мовлення «Царівни» Ольги Кобилянської не сповнене значним народним збагаченням мудростей, проте окремі речення мисляться об'єктивно як узагальнені, адже мають ефект сприйняття, спрямоване масово, а не конкретно означено. Тому узагальненості набувають вищезгадані односкладні речення.

У першому реченні головний член співвідносний із присудком виражений

1 особою множини наказового способу *не робім*, а в другому – 2 особою множини наказового способу *ідіть*.

2. 4. Безособові односкладні речення

Розгляньмо функціонування безособових речень у «Царівні» Ольги Кобилянської. Вони, як жодні інші односкладні конструкції, семантично, структурно й стилістично розгалужені, тобто неоднотипні. Серед них ми виокремили речення, що передають інформацію про фізичний чи психічний стан людини, який не залежить від її волі. У творі, який ми розглядаємо, головна героїня постійно ділиться своїми відчуттями та станом за допомогою безособових конструкцій. Наприклад: *Аж лячно ставало* [с. 3]; *В мені кипіло* [с.25]; *Мене мучить* [с. 39]; *Мені так тісно, так сумно і ні в чім не можу найти опори* [с. 114].

У безособових реченнях йшлося й про незалежну від волі людини наявність чи відсутність у ній чого-небудь: *Це в тебе нема сумління й уваги* [с. 85]; *Чогось такого нема в чоловіці* [с. 119]. Можемо виокремити

безособові речення, що функціонують для передачі певних явищ природи, станів навколо: *На дорозі було пусто і лиш тільки один віз котився по цій* [с. 128]; *У саду не було живої душі* [с. 135]; *Тут було темно й тихо* [с. 12].

Маємо групу речень із дієслівними компонентами – зворотними дієсловами, що вживаються при логічних пасивних суб'єктах, наприклад: *Однак мені не хочеться в те вірити* [с. 1]; *Йому ведеться просто як «собаці»* [с. 69]. Безособові конструкції можуть бути й вставними реченнями, що додають додаткового відтінку запевнення, наприклад: *Розуміється, що дівчата також наші діти* [с. 10].

Окремо принагідно виокремимо групу безособових конструкцій, головний член у яких виражений особовими дієсловами в безособовому значенні. Наприклад: *То пахне чимось іншим, пахне вже юридичними штучками, яких не видумала його голова* [с. 69]. Варто зауважити, що такі моделі безособових речень досить поширені, що дає підставу зробити висновок про їх продуктивність. Вони можуть передавати своєрідні суб'єктно-об'єктні відношення: суб'єкта як носія стану в реченні немає, але з'являється об'єкт стану, виражений іменником в орудному відмінку, – модель пасивної конструкції.

Невисокою частотністю вживання в дослідженому нами художньому творі відзначаються безособові речення, у яких головний член виражений предикативною формою на **-но, -то**. Ці структури актуалізують не пов'язану безпосередньо з суб'єктом дію, яка має відтінок результативності. Наприклад: *Мене привчено з дитинства мовчати так, як і терпіти* [с. 163]. Такого типу речення також відокремлюють дію від активного діяча, що робить цю дію чи стан акцентованим, відображаючи їх самовільність та існування незалежно від діяча. Речення, подане у прикладі, – це речення з усуненим діячем: називається лише результативний (створений відсутнім суб'єктом) стан.

Виділимо також окремий тип безособових речень, у яких головний член виражений дієсловом **бути** у формі минулого часу (третя особа

однини) з часткою **не**, а також прислівником **немає (нема)**. До прикладу: *У саду не було живої душі* [с. 135]; *І в його житті нема ще полудня* [с. 143]; *Це в тебе нема сумління і уваги* [с. 85].

Відсутність будь-якого суб'єкта, заперечення буття й існування певних реалій (предметів, осіб, явищ, ознак) – основні ознаки семантики цих безособових речень. Отже, односкладні безособові речення досить активно відтворюються в текстах художнього стилю, не винятком є й повість «Царівна» Ольги Кобилянської.

У тексті аналізованої повісті ми виявили 94 односкладні безособові речення із певними різновидами вираження головних членів речення (13 % від усіх зафіксованих дієслівних та іменних типів).

Найбільше за кількістю безособових речень, де головний член виражений предикативним прислівником **нема** (30 одиниць):

В світі нема правди! [с. 317];

Я помилялася, коли думала спершу, що в нього нема національного почуття [с. 178];

– *Нема полудня!..* – повторював звільна, протяжно [с. 143].

Зафіксували 21 конструкцію, де головний член виражений особовим дієсловом у безособовому значенні. Зокрема, тих, які мають афікс **-ся**, виявилось 6 одиниць:

Чого захотілось! [с. 2];

Ні, мені вже годі боронитися [с. 5].

Розуміється, що дівчата також наші діти [с. 10];

Йому ведеться просто, як «собаці» [с. 69];

Здається, в нім осягає все найвищий верх, стає на хвилю тихо, мов до віддиху по тяжкій ранній праці [с. 134];

В його товаристві я спокійна і певна, зовсім так, мовби мала пересвідчення, що мені не станеться ані чого болючого, ані мене не обидить ніхто [с. 178].

Безособових речень, у яких головний член виражений особовим

дієсловом у безособовому значенні та без афікса **-ся**, занотовано 15 (8 із яких – це прості повні односкладні безособові речення, а решта 7 – частина складного речення):

Мені вдарило в лице немов полум'я [с. 12];

Мені стало так, якби мене хто на яким лихім учинку зловив [с. 17];

В мені кипіло [с. 25];

Мене мучить! [с. 39];

Як мене переняло холодом! [с. 68];

У саду не було живої душі [с. 135]; Милішої споминки не буде в мене...[с. 195]; Особливо до Данії тягнуло мене [с. 161].

Виявлено 2 конструкції, що є складнопідрядними з'ясувальними реченнями, у яких головна частина співвідносна з односкладним безособовим реченням:

В глибині серця немов боліло мене, що він не зблизився до мене ані одним кроком [с. 27];

Мене вразило в тій історії те, що він хотів тим способом прийти до грошей [с. 76].

Ми виокремили 2 конструкції, що складаються із двох рівноправних частин. Одна з частин має головний член, співвідносний із присудком, виражений особовим дієсловом у безособовому значенні:

Мене обняло холодом, і я сиділа недвижно [с. 76];

Так само жаріло раз і в моїм серці, так само відбивався і він на золотистім тлі моєї молодості, любові жадібною душі [с. 73].

Ми виокремили ще 4 складні багатокomпонентні речення, що мають 3 предикативні частини, поєднані сурядним і підрядним зв'язком:

То пахне чимось іншим, пахне вже юридичними штучками, яких не видумала його голова [с. 69];

Мені би вже й не ходило о тих бідолашних кілька ринських, але мені ходить о те, щоб його чортівську зухвалість зломити [с. 69];

Здається, в нім осягає все найвищий верх, стає на хвилю тихо, мов до віддиху по тяжкій ранній праці [с. 134];

В його товаристві я спокійна і певна, зовсім так, мовби мала пересвідчення, що мені не станеться ані чого болючого, ані мене не обидить ніхто [с. 178].

Наступний виокремлений тип – безособові речення з модальним прислівником **можна, необхідно, треба** та інфінітивом. Таких конструкцій нараховано 16: 2 одиниці з модальним прислівником **можна**: Боже, як можна в таку прегарну хвилю спати! [с. 135]; Так лякатися можна лиш тих осіб, про котрих думається много, а уникається їх [с. 165], а 14 – із **треба**:

– Щоб орлом бути, треба все-таки стати на якійсь висоті, на відсторонні; а це не узгоджується з людською натурою і не творить щастя[с. 139];

– Так, так, вона не була буденна сила, – сказав він, – і їй треба поклонитися [с. 104];

В кожній хвилі життя треба числитися, треба дивитися на все розумом, а не серцем [с. 93].

Окремо виділили тип безособових речень із прислівником у ролі головного члена. Таких конструкцій є 16. Наприклад:

Пошануй, не згадуй тих славних людей, бо мені й без них гірко! [с. 64].

Окрім того, маємо й приклади, де головний член речення – це складений прислівниковий присудок: Аж дивно ставало [с. 3]; Він засміявся тихо, однак так, що мені стало жалко, так жалко! [с. 43];

Виокремлено й тип односкладних безособових речень із предикативними словами: **жаль** (4 речення) і **шкода** (1 речення):

Мені лише страх жаль стане, і я знов мовчу [с. 5];

Ти ждала би, може, на якого зачарованого князя, – шкода тільки, що їхуже нема [с. 14];

Мені було його жаль, і я була цілком перенята його долею [с. 58];

Мені жаль, що ви мене не розумієте; я хочу ще жити іншим життям, якдосі [с. 147];

Тепер мені жаль [с. 290].

Зафіксовано лише дві одиниці безособових речень із незмінноюдієслівною формою на **-но, -то**:

Тихо, ледве чутно життя [с. 95];

– Мене привчено з дитинства мовчати так, як і терпіти [с. 163].

Отже, безособові речення в повісті Ольги Кобилянської «Царівна» називають дію чи стан, незалежні від діяча, а їх семантична основа – відсутність активного діяча (носія ознаки). Такі речення почасти дуже емоційні та експресивно-забарвлені. Вони налаштовують читача на лад твору, подекуди готують до інтенсивності дій, що відбуватимуться у творі далі.

2. 5. Інфінітивні речення

Серед односкладних дієслівних речень, виявлених у художній повісті «Царівна» О. Кобилянської, значну кількість становлять інфінітивні речення. Їх специфіка полягає в тому, що роль головного члена в них відіграє незалежний інфінітив. Хоча здатність означати дію без вказівки на її виконавця зближує такі структури з безособовими реченнями, однак розмежувальних ознак у них доволі багато.

Більш поширеними в дослідженому тексті виявилися інфінітивні речення з пропущеним логічним суб'єктом, який за змістом домислюється, наприклад: – *Не погуляти б і нам трохи по саду?* [с. 35]. Інфінітивні розповідні речення (головний член яких виражається незалежним інфінітивом без частки **би/б**) указують на необхідність, неминучість дії: – *Та де вже мені їхати, панно Маріє* [с. 104]. Питальні речення передають вагання, роздум, сумнів у доцільності чи необхідності дії, названої інфінітивом без частки **би (б)**: – *Ну, що ж робити?*

[с. 111]. Речення із питальною модальністю можуть ускладнюватись з допомогою питальних слів та часток: Чи мені шукати підпори в других? [с. 115].

Щодо інфінітивних спонукальних речень, у яких головний член виражається незалежним інфінітивом без частки **би** (**б**), то вони виражають суб'єктивну й об'єктивну необхідність: наказ, пропозицію, побажання. До прикладу: – Вмерти мені? Вмерти? [с. 91]; *Так і чому не придбати його своїй доньці?* [с. 26]. Деякою мірою такі накази набувають категоричності та експресивності.

Інфінітивні речення з часткою **би** (**б**) можуть виражати умовну модальність, наприклад пораду або бажання перебувати в якомусь стані, доцільність певної дії: – Не говорити б нам ліпше о чім іншим? – спитала я [с. 37]; *Може би, показати його Оксані?* [с. 212].

Оскільки інфінітивні речення багаті на різнотипні модальні значення, можуть виражати найрізноманітніші емоційні відтінки, що втілюються в одному з типів інтонації (розповідній, запитальній, спонукальній), то вони часто можуть ускладнюватися окличною інтонацією. Наприклад: Сотворити щось таке, що поривало би! [с. 286]; – *Та якого лиха сидіти мені тут довше!* [с. 265]; Жити якимось іншим, повним, яснішим життям! [с. 22].

Крім структурно-граматичної визначальної особливості – наявності інфінітива як самостійного, нічим не ускладненого, граматично й семантично незалежного головного члена, визначальною семантичною ознакою інфінітивних речень є те, що в них ідеться про дію, яку необхідно здійснити конкретній неозначеній або узагальненій особі. Модальні значення в інфінітивних реченнях виражаються звичайною формою інфінітива та інтонацією.

У повісті «Царівна» ми зафіксували 45 речень, що відносимо до інфінітивних (Враховуючи засоби вираження головного члена, ми виокремили власне-інфінітивні з часткою **б** – 2 одиниці (– Не говорити б

нам ліпше о чім іншим? – спитала я [с.37]; – Не погуляти б і нам трохи по саду? [с. 35]) та без неї (43 речення): *Бо в кого ж мені шукати пристановища? [с. 115]; Бо й чому мені його забувати? [с. 214].*

Окремий тип становлять інфінітивно-іменні речення зі зв'язкою **бути** та субстантивом: *Мати таку свободу, щоби бути собі цілью! [с. 131]; Передусім бути собі цілью, для власного духа працювати, як бджола; збагачувати його, збільшувати, довести до того, щоб став сяючим, прегарним, хвилюючим, зоріючим у тисячних красках! [с. 131] (2 одиниці).*

Виявили 3 непоширені інфінітивні конструкції: *Вмерти? [с. 91]; Грати! [с. 294]; Ждати! [с. 286].* Усі вони експресивно виражені та транслюють емоційні настроєві відтінки головної героїні.

Поширених інфінітивних речень нараховано більше – 25 одиниць. Найчастіше такі конструкції поширені непрямыми додатками. Наприклад: *Жити якимось іншим, повним, яснішим життям! [с. 22]; Різьбити себе, вирівнювати, щоби все було складне, тонке миле [с. 131]; Пощо ждати жінками з освітою аж на якісь вищі заклади наукові? [с. 241].*

Водночас ми виявили й двоскладні конструкції, що мають частину, співвідносну з інфінітивним реченням. Маємо 9 таких двоскладних речень. До прикладу: *Так краще вже як-небудь, аби лиш інакше жити... [с. 22]; Вигравати було добре, але чим програне віддавати? [с. 74]; Сотворити щось таке, що поривало би! [с. 286].*

Серед складних багатокомпонентних речень зафіксовано по декілька конструкцій, які складаються з 3 і більше предикативних частин, що містять такі, у яких головний член співвідносний із присудком і виражений інфінітивом. Виявлено 2 трикомпонентні конструкції: – *Як же мені жити при вуйку далі, коли тітка доказує майже щогодини, що я для них тягарем? [с. 110]; Я була в скандинавську літературу «по вуха» влюблена, і мріяла все об тім, щоб побачити хоч Данію, як не всі ті північні країни... [с. 160].*

Чотирикомпонентних конструкцій виявлено 4 одиниці: *Щоби його задавити, щоб не завмерти, читаю в кожній вільній хвилині, читаю ночами...* [с. 8]; *Когось любити і не послухати голосу серця, не ушасливити самої себе і інших, цього не розумію* [с. 146]; *Чи читати, чи веселитися, як каже вона іноді, коли догляне яку психічну втому в моїм лиці* [с. 202]; *Виходити заміж тому, що жєниціні не остається нічо, крім того, значить те саме, що зневажати мужчину і понижати його в вартості* [с. 310].

Речень, що мають 5 і більше предикативних частин, є лише 3: *Не знати, до чого ті сміхи, до чого ті безвстидні авантюри, чи, може, тому, що на світі так тяжко жити?* [с. 5]; *Передусім бути собі ціллю, для власного духа працювати, як бджола; збагачувати його, збільшувати, довести до того, щоб став сяючим, прегарним, хвилюючим, зоріючим у тисячних красках!* [с. 131]; *Борється всіма силами, щоби перемогти свого ворога, остатися ще при житті; ще хоч так довго, щоб його побачити, бодай раз, поблагословити в останній раз!* [с. 224].

Особливість вищезгаданих інфінітивних конструкцій у тому, що їх переважно вживає лише головна героїня Наталка. Ольга Кобилянська у творі за допомогою таких речень змогла побудувати зв'язок із читачем і головною героїнею, адже Наталя начебто ділиться своїми думками й заявляє собі якісь поради щодо того, що їх доведеться робити, або чого вона прагне, як вирішити певну життєву трудність.

Тому, аналізуючи інфінітивні речення, можемо зазначити, що питальних речень є 25 одиниць, окличних та розповідних – по 10. Це свідчить про те, що Наталка рефлексує, ставлячи собі запитання у формі інфінітива, шукає підтримки в собі, саме тому питальних речень значно більше й вони містять наступні елементи: *може б, ну що ж, чи, чому, пощо* та ін.

2. 6. Номінативні речення

Дослідивши наступний тип односкладних речень – номінативні,

зауважимо, що їх основна особливість полягає в предметності їх головного члена, тобто граматичний центр цих конструкцій складають іменники в називному відмінку, або кількісно-іменникові словосполучення.

Предикативність у таких реченнях виражається розповідною чи окличною інтонацією: *Тиха, ясна зимова ніч* [с. 95]; *Імпертинентне, завзяте сотворіння!* [с. 51].

Номінативні речення невід’ємно належать до художнього мовлення, адже мають багаті експресивні можливості, зумовлені тим, що субстантив (чи його заміник) – головний член – виражає одночасно і образ предмета, і ідею його існування в теперішньому часі. Звідти береться й лаконізм, й образність, і виразність: *Ранок* [с. 305]; *Весна* [с. 305].

Номінативні речення створюють видимі картини з потоку образів. Автор намічає лиш контури, а читач «домальовує» їх відповідно до свого творчого розуміння та уяви. Такі структури неодмінно використовуються для створення фону, на якому відбувається основна дія.

У «Царівні» Ольги Кобилянської номінативні речення здебільшого використовують для оцінної характеристики героїв, а також для транслювання ставлення до тих чи інших осіб. Вони доволі експресивні та різкі, що підживлює загальний нейтральний фон тексту. Наприклад: *Сиротино моя бідно!* [с. 157]; – *Бідолаха з шістьома срібними старосвітськими ложечками!* [с. 18]; *Імпертинентне, завзяте сотворіння!* [с. 51]; *Гувернантка!..* [с. 155]; *Бідний вуйко!* [с. 158]; *Бідне дівча!* [с. 160]. Емоційна забарвленість цих структур забезпечується також окличною інтонацією.

Називні речення є граматичним типом найбільш абстрактного предиката, який має значення екзистенціональності, буття, ствердження існування факту. Номінативи мають найбільш виразну функцію самостійного вживання, виражають внутрішню здатність мови до репрезентації судження в абстрагованій формі. У контексті художнього

твору ці речення є засобом експресивного синтаксису. Номінативні речення – це доволі багатий тип односкладних у повісті Ольги Кобилянської не в кількісному значенні, а в стилістичному плані. Ці речення мають здебільшого емоційно-вражіннєвий характер думки й важливі комунікативні завдання. Це, насамперед, значуще завдання номінативних речень.

Ми зафіксували 43 номінативні речення. Серед них 28 одиниць – це оцінно-номінативні речення, що, у свою чергу, поділяємо на оцінно-стверджувальні й оцінно-окличні конструкції. Проте всі виявлені приклади цих типів із твору – це окличні речення.

Нараховано 28 оцінно-окличних речень, 12 із яких – містять негативне емоційне забарвлення, що видно безпосередньо з контексту. Це такі конструкції: *Двадцятилітня дівчина!* [с. 15]; *Бідолаха з шістьома срібними старосвітськими ложечками!* [с. 18]; *Імпертинентне, завзяте сотворіння!* [с. 51]; *Гувернантка!..* [с. 155]; *Поступовець!* [с. 44]; *Га, молодіж!* [с. 71]; *Життя товаришки старої дами!* [с. 147]; *Чисто міщанські догляди!* [с. 246]; *Гу, якийце страхопуд!* [с. 248]; *Що за сором і що за упокорення!* [с. 309].

Можемо простежити, що номінативні речення з таким токсичним забарвленням характерні, власне, негативним персонажам повісті (зокрема тітці).

На противагу цьому, маємо оцінно-окличні речення, що демонструють співчуття й емпатію: *Бідний вуйко!* [с. 158]; *Сиротино ти моя бідно!* [с. 157]; *Бідне дівча!* [с. 160].

Доволі часто оцінно-окличні речення доповнені вигуками, що наповнюють зміст реальними реакціями на сказане. Наприклад: *Ах, ті милостині!* [с. 219]; *О, яка ж іронія долі!* [с. 211]; *Ах, та любов!* [с. 224]; *О жінки, ті жінки!..* [с. 301].

Серед інших типів номінативних односкладних речень зафіксовано 10 конструкцій: *Ранок* [с. 305]; *Весна* [с. 305]; *Цілий рій дум* [с. 20]; *Тиха, ясна зимова ніч* [с. 95]; *Мовчанка* [с. 53; с. 287].

Ми виявили одне власне-називне номінативне речення, що є назвою образу, який висів на стіні в старій дами: *Христос на Оливній горі* [с. 279].

Виокремили й конструкції, що можна трактувати як оцінно-номінативні. Це, насамперед, відповіді Наталці, що поширені пестливими звертаннями: *Мрії, моя рибко!* [с. 157]; *Розбурхана уява, дитинко!* [с. 158]. Ці речення дають уявлення про опіку вуйка до дитини своєї сестри та його наміри щодоскерування Наталки на правильний, на його думку, шлях.

2. 7. Генітивні односкладні речення

Предикативність генітивних односкладних речень реалізується незалежною позицією родового відмінка, що виражає загальне стверджувальне чи заперечне речення буттєвості предметів чи явищ об'єктивної дійсності синтаксично в дійсному способі та розширеному теперішньому часі. Засобом вираження предикативності є незалежний родовий відмінок, порядок слів, інтонація.

Предикативна інтонація в генітивних реченнях перетворює родовий відмінок у головний компонент – структурно-смисловий центр односкладного іменного речення, що стверджує чи заперечує буття предметів, явищ реальної дійсності, названих формою родового відмінка, з одночасною вказівкою на їхнє кількісне виявлення.

Подібно до номінативних односкладних речень, генітивні речення виражають предметне та екзистенційне (буттєве) значення одним головним компонентом. На відміну від номінативних речень, які бувають лише стверджувальними, генітивні буттєві речення реалізуються двома функціональними типами: стверджувальними й заперечними структурами: *Без любові!* [с. 8]; *Добра і зла життєвого!* [с. 53]; *Ніякого спасіння!* [с. 13].

З-поміж виокремлених односкладних речень виявлено 1 % генітивних: *Без любові!* [с. 8]; *Справедливості?* [с. 288]; *Любові?* [с. 288]. Маємо стверджувальне генітивне речення: *Добра і зла життєвого!* [с. 53].

Виокремили генітивні речення, що набувають характеру обурення: *Ніякого спасіння?* [с. 13]; *Але без любові?!* [с. 122]; *До лиха!* [с. 245].

Окрім того, що речення «*Ніякого спасіння?* [с. 13]» містить характер обурення, проте з контексту повісті стає ясно, що це речення можемо трактувати і як риторичне.

Ми зафіксували й речення, що набуває характеру докору: *Сонця, сонця...* [с. 200], що стає зрозумілим із контексту.

2. 8. Вокативні односкладні речення

Вокативні речення, представлені у «Царівні» О. Кобилянської, функціонують для називання особи з метою привернути її увагу або радше для вираження ввічливості, наприклад: *Марко!* [с. 274, 294, 318]; *Орядин!* [с. 70, 120, 148, 282]; *Діано!* [с. 309]; *Пане доктор!* [с. 182].

У повісті ми виокремили 23 вокативні речення. Саме цей тип звертає увагу читачеві на конкретну особу, з якою розпочинатиметься дискусія чи розмова, як правило. Ми покласифікували їх на декілька підгруп. Перша – спонукально-окличні вокативні речення. Вони, у свою чергу, поділяються на речення-звертання (8 одиниць), що фіксують момент волевиявлення. Це, зокрема, заклик до когось, наприклад: *Василю!* [с. 34], чи прохання відповісти, до прикладу: *Марко!* [с. 274, 294, 318]; *Пане доктор!* [с. 182]; *Діано!* [с. 309]; *Бабуню!* [с. 3].

Друга підгрупа – це емоційно-експресивні вокативні речення, що демонструють докір (*Світе широкий* [с. 16]; *Катя!* [с. 67]; *Але ж, тату!* [с. 46]), закид (*Орядин!* [с. 120]), осудження (*Тітко!* [с. 34]), радість (*О Орядин!* [с. 63] і сум (*О Наталочко!* [с. 220])).

Останній різновид – це емоційно-оцінні речення: *Ти!* [с. 34]; *Василь!* [с. 34]; *Лорден!* [с. 34]; *Наталка!* [с. 34]; *Верковичівна!* [с. 34]. Їх віднесено до цієї групи, бо , наприклад, речення «*Василь!*» має продовження

в контексті, а саме: *«Це гарне ім'я!»* Інші також виконують саме оцінну функцію, що впливає з тексту повісті.

Висновки до другого розділу

У дослідженні виділяємо односкладні речення дієслівного та іменного типів. До дієслівних зараховуємо означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні односкладні речення, а до іменних – номінативні та генітивні конструкції. Особливим типом односкладних речень вважаємо вокативні.

Найбільшою частотністю характеризуються односкладні означено-особові речення (69 % від загальної кількості типів односкладних речень). Зафіксовано і прості означено-особові речення, і ті, що становлять частину складного речення. Перелік означено-особових речень представлений доволі емоційними окличними конструкціями (здебільшого), що свідчить про високу напругу між опонентами побутових дискусій. Конструкції поширені, насамперед, звертаннями, відокремленими обставинами. Окрім цього, головні члени, співвідносні з присудками, мають доволі широке різноманіття способів вираження.

Безособові односкладні речення є наступним типом за кількістю вживань у повісті – це 13 %. Серед них здебільшого функціонують речення, що передають інформацію про фізичний чи психічний стан людини, який не залежить від її волі.

Значну кількість становлять інфінітивні речення. Їх нараховано близько 6 %. Поширеними в дослідженому тексті виявилися інфінітивні речення з пропущеним логічним суб'єктом, який за змістом домислюється.

Такий самий відсоток і номінативних конструкцій (6 %). Номінативні речення є невід'ємною частиною художнього мовлення, адже створюють видимі картини з потоку образів. У *«Царівні»* Ольги Кобилянської номінативні речення здебільшого використовують для оцінної характеристики героїв, а також для транслявання ставлення до тих чи інших

осіб.

Решта типів складають доволі незначний відсоток, проте їх функціонування в повісті є невід'ємним. Вони додають експресивно-забарвлення, текст не перенавантажений розлогими моделями, а зафіксовані конструкції є способом фіксувати увагу читача, увиразнювати твір і надавати йому нових відтінків.

Як засвідчує матеріал, односкладні речення найкраще розкривають та передають думку, а також сприяють емоційності на змістовому рівні.

Розділ III.

ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ЗЗСО: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

У методиці навчання синтаксису вправи з реченням ділять традиційно на аналітичні, якщо переважає аналіз готових речень, і синтетичні, які передбачають самостійне складання речень. Ці види вправ використовуються на різних етапах навчання. Найчастіше синтетичні вправи виконуються на основі аналітичних. Спочатку аналізують готове речення, а потім самостійно конструюють речення такої ж самої будови. Синтетичні вправи можуть виконуватись і без попередніх аналітичних, але обов'язково супроводжуються внутрішньою аналітичною роботою мислення, у процесі якої здійснюється контроль за правильністю побудови речень.

За ступенем самостійності й пізнавальної активності вправи з реченням діляться на три групи:

на основі зразка,
конструктивні,
творчі.

Вправи *за зразком* використовують на різних етапах навчання. Суть їх у тому, що учні спостерігають, аналізують речення, відтворюють їх інтонаційну будову і складають власні такої ж будови на основі наслідування зразків. Спостереження речень має велике значення для засвоєння граматичної будови мови, для розвитку мовлення. Граматичний аналіз може не проводитись, головне в тому, щоб відтворити зразок.

До *конструктивних* відносять вправи на побудову й перебудову речень. У ході їх виконання спираються на теоретичні знання. Мета конструктивних вправ – закріпити набуті знання на практиці. До них відносять:

1.Відновлення або побудова речень із розрізнених слів. Може бути

декілька варіантів таких вправ:

- а) усі слова деформованого речення подаються в потрібній формі,
- б) деякі слова подаються в початковій формі,
- в) усі слова подаються в початковій формі.

2. Поділ деформованого тексту на окремі речення. Таку роботу слід проводити, поступово її ускладнюючи добром деформованого тексту з більш поширеними реченнями.

3. Поступове розгортання (поширення) речень за допомогою запитань.

4. Поступове згортання (скорочення) речень. Такі вправи допомагають простежити, як речення втрачає виразність, усвідомити, до якої межі можливе скорочення.

5. Об'єднання кількох речень в одне з однорідними членами.

6. Складання речень з конкретними завданнями: з головних і другорядних членів, залежних від підмета або присудка; з двома і більше головними членами, з однорідними другорядними членами, з ускладненими конструкціями і т. п.

7. Складання речень за схемою. Схема може доповнюватись і видозмінюватись залежно від навчального матеріалу й мети заняття.

Творчі вправи передбачають повну самостійність виконання. Тому важливо сформулювати завдання так, щоб не сковувати творчої ініціативи учня. До таких вправ належить складання речень:

- а) на задану тему,
- б) за опорними словами і словосполученнями,
- в) за сюжетним або ситуативним малюнком,
- г) за порівняльними зворотами, фразеологізмами,
- д) речень-запитань і речень-відповідей,
- е) на основі власних спостережень,
- є) складання різних варіантів речень про одне і те саме.

Оскільки вправи творчого характеру часто позбавлені творчих завдань, то їх виконанням важче керувати. Тому використовують різні види заохочень

у формі творчого змагання. Творчі вправи слід проводити систематично й цілеспрямовано при підготовці до переказів і творів.

До вправ з реченням відносять і різні види синтаксичного розбору. Елементи синтаксичного аналізу включені в схеми морфологічного розбору: встановлюється залежність між словами за допомогою граматичних запитань, з'ясовується синтаксична роль слова в реченні.

Традиційно в методиці вивчення речень проводиться певна робота: засвоєння їх особливостей за складом граматичної основи. Необхідно показати на конкретних прикладах, що відсутність одного головного члена в односкладному реченні не впливає на розуміння смислу. Такі речення слід розглядати в контексті, звертати увагу на їх роль – називати стан, час дії, почуття,

У результаті опрацювання навчального матеріалу слід сформувати основні синтаксичні вміння й навички: визначати вид речення (просте, складне, двоскладне, односкладне тощо) та словосполучення, визначати особливості словосполучень і речень, доречно використовувати мовні засоби в процесі створення власних словосполучень і речень, редагувати тексти й речення, застосовувати знання із синтаксису в конкретних мовленнєвих ситуаціях та ін.

З цією метою на уроках української мови використовують багатий з мовного погляду синтаксичний матеріал, що допомагає усвідомити відомості про речення й словосполучення, а також підвищити загальний інтелектуальний рівень особистості. Тому на уроках буде доречним використання речень з творів Ольги Кобилянської. Пропонуємо для використання деякі вправи, створені на основі мовного матеріалу буковинської письменниці. Запропоновані вправи сприяють формуванню синтаксичних умінь розрізняти прості й складні, двоскладні та односкладні речення, види односкладних речень, знаходити граматичну основу тощо.

Вправа 1. Роздивіться таблицю і усно дайте відповіді на запитання: Які

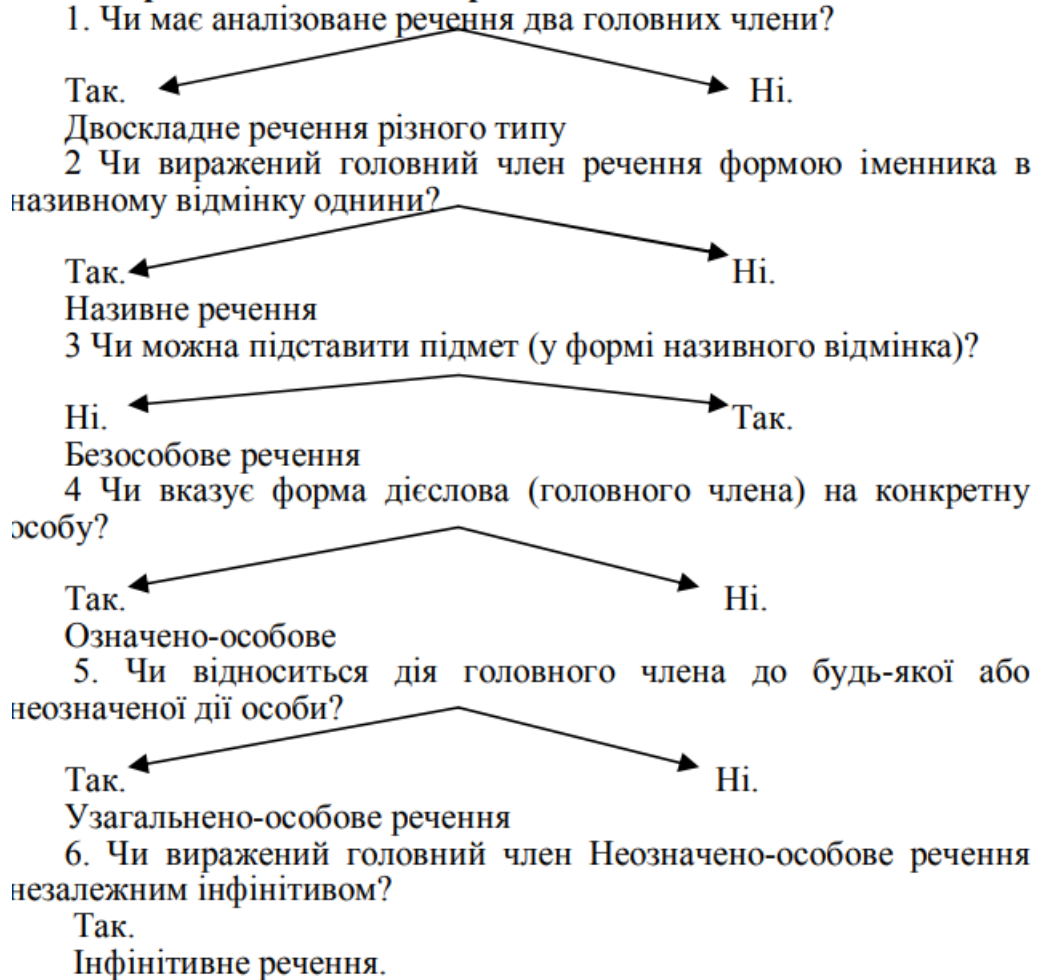
виділяють види односкладних речень? Назвіть їхні особливості. Випишіть односкладні речення з твору Ольги Кобилянської «Царівна»

Види речень	Приклади
1. Означено-особові	1. В далекій дорозі найду або долю, або за Дніпром ляжу головою...
2. Неозначено-особові	2. А Йвася спитали .
3. Узагальнено-особові	3. Та про долю чужим не розкажеш .
4. Безособові	4. На улиці невесело .
5. Номінативні	5. Туман, туман долиною.
6. Інфінітивні	6. Того ж батька, такі ж діти – жити б та брататься!
7. Вокативні	7. « Любий мій Іване! Серце моє коханеє! »

Вправа 2. Розгляньте алгоритм односкладного речення. Проаналізуйте за ним наведені з мовотворчості Ольги Кобилянської речення.

Бідний вуйко!. Бореться всіма силами, щоби перемогти свого ворога, остатися ще при житті; ще хоч так довго, щоб його побачити, бодай раз, поблагословити в останній раз! Мені лише страх жаль стане, і я знов мовчу. Мене привчено з дитинства мовчати так, як і терпіти. Не забувайте, що в мені не цінять людини, лише цінять становисько. Орядина не дужелюблять дома.

Алгоритм «Односкладне речення»

Вправа 3. Перепишіть означено-особові речення з художнього мовлення О. Кобилянської, підкресліть в них головний член та поясніть його морфологічне вираження.

Впрочім, справді не знаю. Не знаю, чи Зоня нарочно не сказала йому, що я була в гостях, чи, може, вид мій був такий відражаючий, що, уgliedівши мене, мов налякався; але привітався ласкаво, навіть усміхнувся якимсь сумним вимушеним сміхом. Чи я буду щаслива, чи ні, не знаю, але нехай поживу хоч короткий час після своєї вдачі! — Вгадайте, мамочко! — Не маю часу на здогади, мій сину

Вправа 4. Перепишіть означено-особові речення з художнього мовлення О. Кобилянської, підкресліть головні члени у цих реченнях, поясніть їх морфологічне вираження.

І він стягнув лагідно мої руки з лиця і притис їх щиро до уст. Прошу вас, успокойтеся!.. Прошу вас так, як проситься того, кого любиться! — Лишіть їх, панно Маріє! — Пошануй мене, моя дитино! Завтра кінчу двадцятий рік. Візьму навіть ті самі предмети: географію й історію. Подивлюся, мамочко. На іншого або на жодного буду ждати! Минувшість поховаю. Інакше обтовчуся об усі ті буденні чесноти! Стану за товаришуку в однієї маючої угорки, вдовиці по лікарі. А відтепер вже не буду їх бачити. Так, в ній хочу розцвістися, мов та рожка... [с. 215];

Вправа 5. Прочитайте неозначено-особові речення з повісті О. Кобилянської «Царівна». Знайдіть головний член у реченнях, з'ясуйте його морфологічне вираження. Поясніть причину невизначеності суб'єкта у кожному реченні (суб'єкт невідомий мовцю; суб'єкт не може бути визначеним; суб'єкт не названо з певних причин).

Мені закидують, що я не постійний. Смішно, що зводять завжди одно з другим до купи. Кажуть, що це смішне, коли мужчина піддається розпуці, і що сльози до лиця лише жєничині. Орядина не дуже люблять дома. Хотять долю народу полішити, усунути хиби суспільності? Мене знають добре. І там, певно, сплять. — Живуть прегарно!...

Вправа 6. Прочитайте безособові з художнього мовлення О. Кобилянської речення, знайдіть у них головний член, поясніть його морфологічне вираження.

Аж лячно ставало. В мені кипіло. Мене мучить. Мені так тісно, так сумно і ні в чім не можу найти опори. На дорозі було пусто і лиш тільки один віз котився по цій. У саду не було живої душі. Тут було темно й тихо. Однак мені не хочеться в те вірити. Йому ведеться просто як «собаці». У

саду не було живої душі. І в його житті нема ще полудня. Це в тебе нема сумління і уваги.

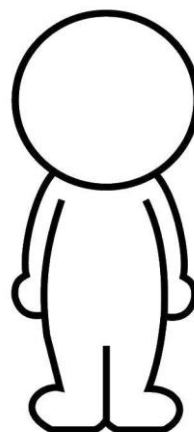
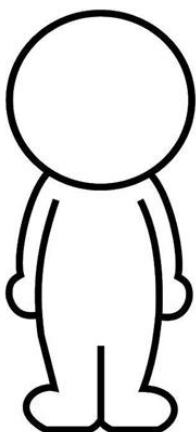
На сайті <https://sites.google.com/view/ulanlida> запропоновано інтерактивні вправи, що сприяють закріпленню здобутих на уроці знань та розвиткові необхідних вмінь та навичок. До прикладу інтерактивна вправа з визначення типу односкладного речення чи віднесення його до розряду двоскладних.

Означено-особові	Неозначено-особові	Узагальнено-особові	Безособові	Називні	Двоскладні
Ніч була тиха зоряна.	Люблю свою маленьку батьківщину.	Неподалік виднілося море.	Осінь. Золота осінь.	Сутінь вечірньої мли.	Згадай свого товариша.
З полови хліба не спечеш.	Я хутко набираю повітря і перестаю дихати.	І не спиться, й не сидиться мені сьогодні.	Картину малюють на природі.	Михайлик задумливо дивиться на мене.	Від добра добра не шукають.
Залишаються самі й нудьгують.	Спокій.	Поклали окраєць хліба і пішли.	Лежу і дивлюся в небо.	Ведмеда не налигаєш.	Ну й літо видалося.

Лінгвістична шпаргалка

Односкладні речення

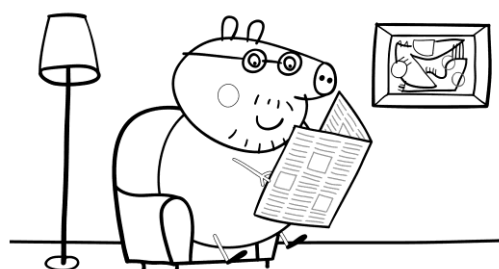
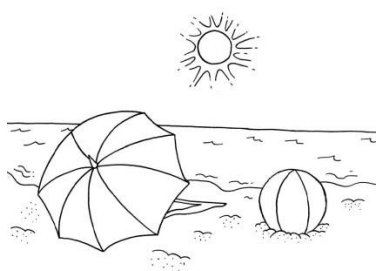
граматична основа яких має у своєму складі лише один головний член (підмет або присудок), причому зміст речення залишається зрозумілим і без другого головного члена.

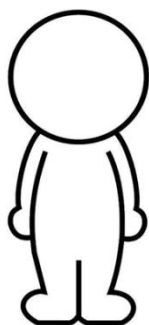
ГО

-

АБО

Літо.У газетах детально описують події тижня.Море.Краса.

Називні речення

ГО

-

Королева Осінь. Прозорі небеса.

І тоненькі павутинки, сірий дощик і хмаринки...

ГО - _____

Означено – особове

Неозначено –особове

Узагальнено-особове

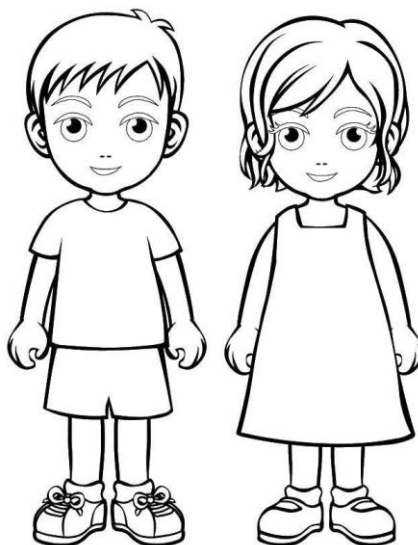
Безособове

<http://www.coloringplanet.com>

ГО - _____ Означено – особове

}МИ (ВИ)

Запрошую на чашку кави.

Подаруй мені мрію.

ГО - Неозначено – особове

ВОНИ

(ТАЄМНІ ОСОБИ) Не знаємо ХТО .

Наш виступ покажуть по телебаченню.

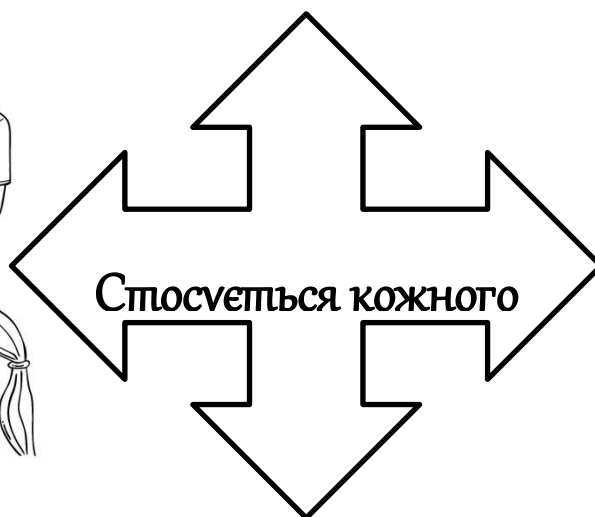
Той монастир недавно збудували.

Мені все розказали.

ГО - _____ Узагальнено – особове

www.infonyanya.ru

Прислів'я та приказки

На переправі коней не міняють.

Біля чого потрієшся, того й сам набереєшся.

Бери вершину і матимеш середину.

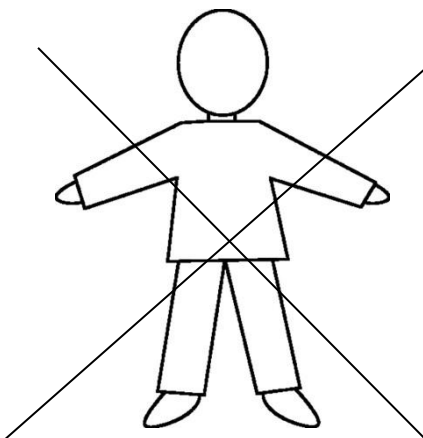
Що маємо, не дбаємо, а втративши, плачемо.

Не кажи «гоп», доки не перескочиш.

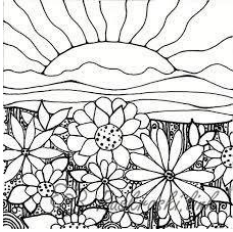

ГО - _____

Безособове

Дія відбувається без участі особи.

Світає.

Морозить.

- **безособовим або особовим, що має безособове значення, дієсловом:**
Огнем кругом запалало.
- **дієслівними формами на -но, -то:** *Сказано – зроблено.*
- **неозначеною формою дієслова або неозначеною формою дієслова у поєднанні з прислівником чи присудковими словами *треба, можна, жаль, шкода, слід:***
Ніколи не забути шкільних років. Вибрати не можна тільки Батьківщину.
- **Прислівником:** *Тихо.*

Висновки до третього розділу.

Ефективним методом засвоєння матеріалу, що вивчається є метод вправ, які поділяють на три групи: вправи на основі зразка, конструктивні вправи та творчі вправи.

Запропоновані вправи сприяють формуванню синтаксичних умінь розрізняти прості й складні, двоскладні та односкладні речення, види односкладних речень, знаходити граматичну основу тощо.

ВИСНОВКИ

Засвоєння теоретичного матеріалу з теми «Односкладне речення» у закладах загальної середньої освіти підпорядковане меті формувати комунікативну компетентність учнів, тому форми роботи, які запропоновані у методичних матеріалах вчителям, відповідають інтересам та більшою мірою сенситивним особливостям учнів. Труднощі у навчанні викликає потреба розуміння семантичного рівня таких речень для правильного їх розрізнення за типами. Серед найбільш ефективних видів тестових завдань вважаємо такі, що передбачають співвіднесення типу речення та прикладу. Варто уникати прихованих підказок при складанні тестів та урізноманітнювати приклади для ілюстрації типів речень.

Розмежування типів односкладних речень переважно базується на частиномовному вираженні головного члена речення, тому односкладні речення диференціюють на дієслівні та іменні.

Основним змістом односкладних дієслівних речень є вираження незалежної ознаки за дією, що її реалізують такі структурно-семантичні типи: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні речення. Саме дієслівні речення мають головний член, співвідносний із присудком.

Односкладні речення іменного типу – це речення, єдиний головний член яких виражений іменником у називному, кличному чи родовому відмінках. З-поміж них виокремлюють номінативні, вокативні та генітивні.

У шкільному курсі української мови односкладні інфінітивні та генітивні речення не виокремлюють у самостійний тип, однак у сучасній синтаксичній науці мовознавці обґрунтовують необхідність виділення таких конструкцій в окремий тип.

При аналізі односкладних речень як компонентів синтаксичної структури повісті О. Кобилянської «Царівна» використано семантико-структурний підхід, що дає змогу врахувати багатоаспектність односкладних

речень, простежити системність їх функціонування, виявити значення одиниць і семантико-синтаксичні відношення.

У дослідженні виділяємо односкладні речення дієслівного та іменного типів. До дієслівних зараховуємо означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні односкладні речення, а до іменних – номінативні та генітивні конструкції. Особливим типом односкладних речень вважаємо вокативні.

Найбільшою частотністю характеризуються односкладні означено-особові речення. Зафіксовано і прості означено-особові речення, і ті, що становлять частину складного речення. Перелік означено-особових речень представлений доволі емоційними окличними конструкціями (здебільшого), що свідчить про високу напругу між опонентами побутових дискусій. Конструкції поширені, насамперед, звертаннями, відокремленими обставинами. Окрім цього, головні члени, співвідносні з присудками, мають доволі широке різноманіття способів вираження.

Безособові односкладні речення є наступним типом за кількістю вживань у повісті. Серед них здебільшого функціонують речення, що передають інформацію про фізичний чи психічний стан людини, який не залежить від її волі.

Значну кількість становлять інфінітивні речення. Поширеними в дослідженому тексті виявилися інфінітивні речення з пропущеним логічним суб'єктом, який за змістом домислюється.

Такий самий відсоток і номінативних конструкцій. Номінативні речення є невід'ємною частиною художнього мовлення, адже створюють видимі картини з потоку образів. У «Царівні» Ольги Кобилянської номінативні речення здебільшого використовують для оцінної характеристики героїв, а також для транслявання ставлення до тих чи інших осіб.

Решта типів складають доволі незначний відсоток, проте їх функціонування в повісті є невід'ємним. Вони додають експресивно-

забарвлення, текст не перенавантажений розлогими моделями, а зафіксовані конструкції є способом фіксувати увагу читача, увиразнювати твір і надавати йому нових відтінків.

Як засвідчує матеріал, односкладні речення найкраще розкривають та передають думку, а також сприяють емоційності на змістовому рівні.

У мовотворчості О. Кобилянської система односкладних речень характеризується різноманітністю типів конструкцій. У системі стилістичних засобів повісті ці конструкції проходять емоційно-стилістичний і семантико-граматичний відбір.

Дослідження односкладних речень у інших творах О. Кобилянської як характерної риси стилю письменниці розглядаємо як перспективу подальших розвідок.

Такий аналіз дасть змогу дослідити майстерність і синтаксичне багатство художнього мовлення Ольги Кобилянської, систему синтаксичних засобів, які допомагають письменниці увиразнити художній матеріал.

Ефективним методом засвоєння матеріалу, що вивчається є метод вправ, які поділяють на три групи: вправи на основі зразка, конструктивні вправи та творчі вправи.

Запропоновані вправи сприяють формуванню синтаксичних умінь розрізняти прості й складні, двоскладні та односкладні речення, види односкладних речень, знаходити граматичну основу тощо

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адаменко К. Ступені творчості: Вивчення односкладних речень у 8 класі. *Все для учителя*. 2000. №7. З. 38-42.
2. Арполенко Г. П. Структурні типи інфінітивних речень. *Українська мова і література в школі*. № 3. 1977. С. 43–51.
3. Баранник Д. Х. Про один актуальний спосіб синтаксичної номінації. *Мовознавство*. № 2–3. 2006. С. 50–54.
4. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навчальний посібник. Київ: Вища школа. 2005. С. 89–104.
5. Бережан Л. До питання про інфінітивні спонукальні речення. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Зб.наук. праць. Серія: Філологія*. 2001. Вип. 3. С. 185–188.
6. Біляєв О. Лінгводидактика рідної мови. Київ: Генеза, 2005. 180 с.
7. Болюх О. В. Власне семантична і формально-граматична інтерпретація безособових речень. *Мовознавство*. № 3. 1992. С. 44–49.
8. Борщ Е. Г. Односкладні речення. *Українська мова і література в школі*. 2000. Ч. 18. С. 8–11.
9. Босікова О. Знайомтеся: односкладне речення (система блокових уроків, 8 клас). *Українська мова та література у середніх школах, гімназіях, лицях та колегіумах*. 2003. №4. З. 89-96.
10. Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження. *Мовознавство*. № 3. 2001. С. 81–87.
11. Бурковська О. Й. Теорія односкладного речення в європейській лінгвістиці ХІХ – початку ХХІ століть. Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». 2018. С. 58–67.
12. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь. 1993. 368 с.

13. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка. 1992. 222 с.
14. Вітрук Н. Різновиди односкладних речень репрезентації у СУЛМ. *Лінгвістичні студії. Розділ III: Теоретичні питання синтаксису*. Вип. 22. 2011. С. 24–37.
15. Горпинич В. О. Генітивні речення в українській мові. *Українська мова*. № 3. Дніпропетровськ. 2009. С. 7–19.
16. Горяний В. Д. Синтаксис односкладних речень. Київ: Радянська школа. 1984. 128 с.
17. Грачова. М. Типологія односкладних речень англійської і української мов. Монографія. Вінниця: Мін-во освіти і науки України. Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. 2015. 316 с.
18. Дуденко О. Узагальнено-особові речення чи речення з узагальненим значенням? *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Зб. наук. праць. Серія: Філологія*. 2001. Вип. 3. С. 182–185.
19. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення. Вінниця: Вид-во Вінницького державного пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. 1999. 298 с.
20. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквівалент речення). Київ: Наукова думка. 1973. 288 с.
21. Дудик П., Прокопчук Л. Синтаксис української мови: підручник. Київ. ВЦ «Академія». 2010. 384 с.
22. Дудик П., Прокопчук Л. Синтаксис української мови. Київ: Академія, 2010. 384 с.
23. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. Київ. 1984.

24. Загнітко А. Проблема односкладного речення у сучасній лінгвістиці. Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. Вип. 3. Донецьк: ДонДУ. 1997. С. 17–27.
25. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. Т. 1. Донецьк. ДонНУ. 2013. 402 с.
26. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: Монографія. Донецьк. 2001. 145 с.
27. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
28. Замкова Т. Односкладні речення як засіб репрезентації внутрішнього мовлення у структурі поетичного тексту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика*. Вип. 7. Херсон. 2008. С. 86–89.
29. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Формально-граматична структура простого речення. Ч. 1. Вінниця. 1999.
30. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. Навч. посіб. Київ: Літера «ЛТД». 2011. 559 с.
31. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ. Либідь. 1995. 312 с.
32. Коваленко Л. Принцип випереджаючого навчання на уроках української мови (на прикладі вивчення теми «Односкладні речення»). *Завуч*. 1999. №15. З. 9-10.
33. Ковальчук М. С., Алексєєв В. С. Семантико-синтаксичні параметри односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. № 32. Т. 1. 2018. С. 44–46.
34. Ковтун В. В. Односкладні речення в щоденникових записах О. Довженка. *Теоретичні та прикладні питання філології: II Міжнародна наук. конф., 22–23 серпня 2011 р. Дніпродзержинськ*. 2011. С. 47–53; 55.

35. Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. 07 – 08 квітня 2016 р. Київ. Міленіум. 2016. 280 с.
36. Корсун Л. Односкладні речення: вправи на закріплення теми. 8 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2004. №22-23. З. 12-16
37. Курило О. Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками на -но, -то. *Збірник секції граматики української мови*. Кн. 1. Київ. 1930.
38. Кухарева В. І. Комунікативний потенціал односкладних речень у науковому тексті (на матеріалі науково-технічної літератури): автореф. канд. філолог. наук. 10.02.01. Київ. 2003. 24 с.
39. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена і так зване звертання. *Проблеми синтаксису: пр. міжвуз. наук. конф.*. Львів: Вид-во ЛДУ. 1963. С. 64–73.
40. Левченко І. Односкладне речення. Цикл уроків за темою у 8 класі. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2004. №26. З. 10-12.
41. Москаленко Н.А. Односкладні речення: Лекції з курсу сучасної української літературної мови для студентів-заочників. Одеса. 1965. 30 с.
42. Пліско К. Система орієнтирів до теми «Односкладне речення». Організація навчання синтаксису у середній школі. Київ: Радянська школа, 1990. 135 с.
43. Рабанюк Л. Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження. *Програма, матеріали та тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження професора І. І. Слинька*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2012. С. 77–78.
44. Рабанюк Л. З історії питання про односкладні речення. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Вип. № 276-277. Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута. 2006. С. 403–412.

45. Свистун Н. О. Структурно-семантична характеристика дієслівних односкладних речень (на матеріалі повісті Марії Матіос «Солодка Даруся»). *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2013. Вип. 35. С. 314–316.
46. Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису та пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова та література у школі*. 2015. №1. 64 с.
47. Синявський О. Норми української літературної мови. Видавничий дім Дмитра Бураго. Київ. 2018. 368 с.
48. Сич В. Ф. Односкладні речення в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1964. № 1. С. 24–28.
49. Слинько І. І. Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення). *Мовознавство*. 1980. № 3. С. 22–29.
50. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Навчальний посібник. Київ: Вища школа. 1994. 670 с.
51. Слинько І. І. Чи є односкладні речення? *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 48–53.
52. Снісаренко І. Інтерпретація природи інфінітивних речень у сучасних мовознавчих студіях. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: філологічні науки*. Вип. 89 (4). С. 167–170.
53. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення і речення. Київ: Наук. думка. 1997. 216 с.
54. Сучасна українська мова: Синтаксис. За ред. О. Пономаріва. Київ. 1994.
55. Сушинська І. М. Функціональні різновиди номінативних речень в сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії. Зб. наук. праць*. Вип. 2. Донецьк: ДонДУ. 1996. С. 100–103.
56. Сушинська І. Номінативні речення периферійного типу («називний уявлення, «лекторський номінатив»). Функціонально-когнітивні вияви

граматичних структур. Ред. А. П. Загнітко та ін. Київ. ІЗМН. 1998. С. 62–67. Бібліогр.: С. 66–67.

57. Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана. 2004. 824 с.

58. Ходикіна І.І. Порівняльна характеристика номінативних речень у творах О. Гончара та О. Вишні з урахуванням індивідуальної манери цих письменників. *Інститут філології Бердянський державний педагогічний університет. Актуальні проблеми слов'янської філології*. Випуск XX. 2009.
59. Христіанінова Р. О. Вивчення односкладних речень у шкільному курсі синтаксису. *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук: Зб. ст.* Вип. II. Москва-Запоріжжя. 1991. С. 31.
60. Чабаненко В.А. Структурно-стилістичні особливості інфінітивних речень. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка. 1975. С. 201–212.
61. Чирва Г. М. Безособові речення. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 3. С. 22–34.
62. Шабат-Савка С. Т., Антофічук А. М., Теслицька Г. І. Односкладні речення в сучасній українській мові: Навч.-метод. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2021. 124 с.
63. Шабуніна В. В. Синтаксичні ресурси діалогічної організації науково-навчальних текстів. *Філологічні студії*. 2011. Вип. 6. С. 203–512.
64. Шептуха О. Односкладні особові речення в публіцистичному стилі української мови. *Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. Розділ III. Теоретичні питання синтаксису*. 2007.
65. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія». 2004. 408 с.
66. Шульжук К. Ф. Формування ускладненого речення в новій українській літературній мові. *Мовознавство*. № 4. Київ. 1977. С. 10–16.

Кобилянська О. Ю. Царівна. Навчальна книга – Богдан (Серія «Богданова шкільна наука»). Тернопіль. 2021. 376 с.